

DISKUSIE

SLOVENSKÉ MYSLENIE MATIČNÝCH ROKOV

I. CHARAKTERISTIKA SLOVENSKEJ BURŽOÁZIE

Matičným obdobím alebo matičnými rokmi nazývame obdobie najpriaznivejších vonkajších podmienok pre rozvoj národnej kultúry i politického a hospodárskeho života. Pretože založenie Matice slovenskej je pre tieto roky najpríznačnejšie a znamená v našom národnom živote najväčšiu udalosť, pokladáme tento pomocný názov za priliehavý. Označujeme ním časové rozpätie od pádu bachovského absolutizmu až do zatvorenia Matice, asi do roku 1875.

Keď hovoríme o slovenskej buržoázii, treba mať na pamäti jej špecifické črty, ktoré ju odlišujú od typických vyspelých buržoázii. Slovenská buržoázia i v tomto období je ekonomicky ešte nevyhranenou triedou; remeselník-výrobca je aj roľníkom, aj obchodníkom; árendátori mlynov, krčiem zaoberali sa aj prekupovaním statku alebo aj typickým kočovným jarmočným obchodom, skrátka nebolo ostro vymedzeného miesta v produkcii alebo v obchode.

Rozvoj kapitalizmu v monarchii zasiahol slovenskú maloburžoáziu v dvoch smeroch; tým, že čiastočne posilnil jej hospodárske pozície, ale citeľnejšie v tom, že prílivom rakúskeho a maďarského kapitálu zvyšuje sa hospodársky útlak a vykorisťovanie slovenských krajov.

Z ekonomického charakteru slovenskej buržoázie vyplývali predovšetkým jej politické programy a plány. Pretože maloburžoázia má veľmi blízko k ľudu, z neho pochádza a je si vedomá, že existenčne na ňom závisí, má záujem o ľudovú problematiku a zásady demokracie, ktoré do určitej miery prijíma do svojho programu. Súčasne však vystupuje do popredia príznačná črta, maloburžoázna svetonázorová obmedzenosť, polovičatosť, odrážajúca sa takmer v každom kultúrnom a politickom čine.

Cieľom každej rozvíjajúcej sa národnej buržoázie je suverénne ovládnutie národného trhu i nadstavbových zložiek národného života, utvorenie nezávislého štátu, kde sa plne uplatňuje jej triedna vôľa. Politické programy i činy *závisia* na konkrétnych historických podmienkach, nech znejú akokoľvek univerzalisticky.

Existovali dve veľké možnosti pre politické vystúpenie slovenskej buržoázie, a to v rokoch 1848—1849 a koncom rokov päťdesiatych, kedy sa cisársky trón nebezpečne rozkýval. Že všetko dopadlo tak, ako sa dočítame na stránkach dejín, je dôkazom toho, že národnoburžoázny vývin sa u nás uberal zvláštnou cestou, že slovenská maloburžoázia a inteligencia nedorástla na úlohy už dosiahnuté v typických buržoáznych európskych štátoch.

Nie je našou úlohou rozpisovať sa o ekonomickom charaktere slovenskej buržoázie. Prenehávame to historikom a ekonómom, ktorí by preukázali veľmi zásluhnú prácu zhromaždením štatistického a faktového materiálu.¹ Chceme len konštatovať, že táto trieda je v týchto časoch vedúcou silou v slovenskom národnom hnutí, je tvorcom kultúry a politiky a historické analýzy a vysvetľovania musia vychádzať predovšetkým z tejto skutočnosti. Takto sa nám ujasní, že slovenské národovectvo matičných rokov je ideálom maloburžoázie, nachádzajúcej sa v konkrétnych hospodárskych a kultúrnych podmienkach. Bývalo zvykom ospravedlňovať maloburžoáznu nepraktičnosť a neúspechy tým, že sme boli utláčani a bití. To je však presne to isté, ako že sme boli slabí a neschopní.

Úlohou tejto štúdie je poukázať na charakter slovenského myslenia v matičných rokoch. Nenárokuje si na podanie úplného obrazu, pretože ide o množstvo materiálu, ktorý bude publikovaný aj na iných miestach. Vynára sa aj tá ťažkosť, že ak chceme zachovať časovú hranicu, pretože ide o pomerne krátke obdobie, porušíme genetickú zásadu zachytenia jednotlivých dejateľov a podáme iba určité výseky.

Koncom päťdesiatych rokov bolo aj samému cisárovi jasné, že bachovský absolutizmus je neudržateľný. Policajný teror, germanizáciu, cenzúru, viedenský centralizmus prijali národy monarchie s neskrývaným odporom. Riša sa podobala sudu s pušným prachom, hroziacemu výbuchom. Vojenské neúspechy v Taliansku a krach finančnej politiky len zväčšili hrozbu rozkladu. Cisárska ústupčivosť, odvolanie Bacha, sľuby, diplomy, patenty a nariadenia koncom päťdesiatych rokov sú výrazom veľkého oslabenia centralistického režimu. Takto sa utvorili relatívne priaznivé podmienky pre rozvoj politiky a kultúry národných buržoázií.

Aj slovenskí národovci pochopili, že nadvádzajú nové časy a podmienky pre aktivitu. Rozptýlení bachovským absolutizmom po monarchii schádzajú sa znovu k politickej a kultúrnej práci. Nesmierny význam v tomto smere mali Pešfudínske vedomosti, vydávané v Pešti od 19. III. 1861. Nimi získala slovenská buržoázia politický orgán, tribúnu pre propagáciu svojich programov. Vedúci národní činitelia, politici a žurnalisti sú starší dejatelia, účastníci povstania, odchovanci a prívrženci štúrovskej skupiny, takže po tejto stránke možno hovoriť o kontinuite štúrovského hnutia, ale pritom je zjavné, že maloburžoázna ideológia sa nerozvíja ďalej o nové, hlavne sociálne prvky, obchádza ich, ba stáva sa v sociálnej oblasti konzervatívnou a spiatočnicou.

Dôsledkom uvoľnenia centralistického útlaku bolo zvýšenie aktivity malých národov, predovšetkým vo forme národných zhromaždení, kde sa koncipujú národné požiadavky.

¹ Cenný príspevok v tomto ohľade uverejnil Historický časopis SAV 1953, č. 2 a 3, z pera maďarského historika E. Aratóva.

Najvýznamnejším politickým podujatím slovenskej buržoázie bolo bezpochyby národné zhromaždenie v Martine v dňoch 6. a 7. júna 1861, kde si táto trieda uvedomelo stala na čelo národa, prehlásila sa za jeho zástupcu a predstaviteľa. Súčasne tu zverejnila svoje predstavy a plány, ktoré nám dávajú veľkú možnosť pre posúdenie jej sily a vyspelosti.

Zo zápisov debát o Daxnerovom návrhu jasne vysvitá ideologická a politická nepripravenosť slovenských národovcov. Už tu sa ukázala rozpoltenosť názorov, či Slovensko sa má orientovať na Viedeň, zastávať stanovisko konštitučnej monarchie, alebo orientovať sa na Budapešť a usilovať sa o vyriešenie národnej otázky v rámci Uhorska. Táto rozdielnosť v mienkach sa neskoršie ukázala ako veľká priepasť.

Národný program vytýčený v memorande bol skutočne minimálny. Nesmelá požiadavka osobitného Okolia s dosť nejasnou administratívnou autonómiou, pravda, v rámci monarchie sa mnohým zdala príliš odvážnou a radili od nej upustiť. Zhromaždenie sa zaoberalo zväčša kultúrnymi a rečovými otázkami a zásadné ideologické, sociálne a politické úvahy a návrhy chýbali.

Memorandum je dokladom obmedzenej revolučnosti a progresivity buržoázie. Aj keď sa hovorí v mene slovenského národa ako celku, dnes je nám jasné, že ide v podstate o úzky triedny program slovenskej maloburžoázie. Už ten fakt, že podanie národných požiadaviek deje sa formou poníženej písomnej prosby, za ktorou nestoja široké masy ľudu, môže nám predpovedať osud memoranda, jeho odsúdenie na odpočinok v archíve. I viaceré protimemorandové zhromaždenia a rezolúcie, inscenované maďarorskými úradmi, jasne presvedčili slovenských národovcov, že sú izolovaní, bez podpory ľudu.

Tu sa nám núka základná otázka, či naša vedúca národná sila buržoázie bola schopná a všestranne pripravená na tie úlohy, ktoré vyplývali z jej postavenia v národe. Ak tvrdíme, že pripravená nebola, nemôže byť na mieste nijaké obviňovanie a mentorovanie. Ostatne niet pochýb o obetavosti a úprimnosti národovedectva väčšiny našich vedúcich politických a kultúrnych činiteľov. V národnom, hospodárskom a politickom živote však nerozhoduje ochota a zanietenosť, ale *objektívna pripravenosť, ideologická a politická vyspelosť* v riešení zásadných otázok.

Ak si porovnáme vývoj v typických buržoázných európskych krajinách, ľahko zistíme, že u nás chýbal celý rad predpokladov pre dosiahnutie konečného cieľa národnej buržoázie.

Rozhodujúca je vyspelosť hospodárska. Slovenská výroba priemyslová, remeselnícka aj poľnohospodárska ďaleko zaostáva za výrobou zahraničnou, rakúskou, je ňou konkurenčne zatláčaná a ubíjaná. Spomeňme len typický príklad štátnej objednávky železa z Anglicka. Napriek tomu, že cisár má rád svoje národy, predsa mu je milšie železo z Anglicka, a hornouhorským železiarom neostáva nič iné, ako skoncipovať ponížený protest proti obchodnej zmluve s Anglickom (vytlačení v Obzore 5. augusta 1866). Poľnohospodárska výroba na Slovensku nemôže konkurovať s lacným dolnozemskej obilím, uprednostňovaným menšími výrobnými a dopravnými nákladmi i clami. Stačí prelistovať slovenské časopisy tohto obdobia, aby sme pochopili pozície slovenských výrobcov, remeselníkov a roľníkov. Tu sa nám dôkladne objasní, že podstatou slovenského národného pohybu je živelná snaha slovenskej priemyselovej i poľnohospodárskej maloburžoázie po hospodárskej eman-

cipácii, vymanenie sa z nepríjemného objatia rakúskeho priemyslu a maďarského veľkostatku. Toto bola hlavná hybná sila buržoázneho národovectva, bez ohľadu na to, či národovci si boli toho vedomí alebo nie, či národnú ideu zahaľovali do poetických a éterických nadzemských myšlienok alebo do suchých novinárskych hospodárskych úvah. Ona tvorí chrbtovú kosť celého národného hnutia matičných rokov.

Najdôležitejším faktorom v boji buržoázie je otázka spojenectva s vlastným ľudom a jeho podpora. Z histórie bojov vyspelých pokrokových buržoázií vidíme, že vedeli získať na svoju stranu masu ľudu v boji proti feudalizmu, a to prostredníctvom sociálnych programov a reforiem, ktorými ľud zlepšuje svoje celkové postavenie.

V štúrovskej ideológii nachádzame výrazne protifeudálne a ľudové programy so sociálnym obsahom. V tomto spočíva jej pokrokovosť. Ale zdá sa, akoby dosiahnutím základných a minimálnych požiadaviek obsiahnutých v štúrovskej ideológii slovenská buržoázia bola vystriedala všetky patróny a ukázala sa neschopnou v ďalšom vývoji všimaf si a riešiť sociálne otázky, hlavne žeravú roľnícku problematiku. Táto časť politického a ideologického programu je veľmi dôležitá, a národovci ju buď z nevedomosti alebo triednej obmedzenosti zanedbávali. Ľudu sú sociálne otázky omnoho bezprostrednejšie a bližšie ako sekundárne, kultúrne, literárne a rečové záležitosti. Slovenskému nádenníkovi alebo poľnohospodárskemu proletárovi je jedno, či slúži takmer zadarmo slovenskému alebo maďarskému gazdovi. Pretože tieto pre ľud veľmi zrozumiteľné záležitosti v programoch chýbali, nemožno sa nijak diviť, keď naši národovci sa sťažujú, že sa stretávajú s neporozumením a slovenská kultúra sa medzi ľudom slabo ujíma. Preto mal Kállay pravdu, keď hodil Daxnerovi medzi oči, že „... ale historický fakt je, že nemáte ľud pri sebe a to mnoho značí.“²

Postavil si reálny národnoburžoázny program vyžaduje ideologickú a politickú orientovanosť, rozhladenosť po histórii a súčasnej svetovej situácii, znalosť hlavných hybných síl spoločenského vývoja. Táto stránka, ktorú môžeme nazvať aj intelektuálnou vyzbrojenosťou, je tiež dôležitá, pretože ona rozhoduje o politickej orientácii, o pochopení pokrokových a nepokrokových stránok svetových dejín. Zahraničné ideové spojenectvo so silami pokroku, morálna zahraničná pomoc, vedecká a ideologická produkcia, to všetko sú veľmi závažné faktory v bojoch buržoázie. Nesmieme zabúdať na skutočnosť, že v období zvýrazneného nástupu slovenskej buržoázie, v matičných rokoch, buržoázia svetová a európska už prestala hrať pokrokovú úlohu, stojí v sociálnych programoch i vo filozofii na reakčných pozíciách, takže od nej mohla slovenská buržoázia získať jedine strach z proletárskej revolúcie a socializmu.

Zvláštnosť hospodársko-politického vývoja zračila sa medziiným aj v otázkach konfesijných. Cirkvi v Uhorsku zaujímali určité politické a hospodárske postavenie, ktoré si ponechali i po páde feudalizmu a nástupe buržoáznonárodných síl. Toto neobyčajne sťažilo a skomplikovalo vzrast a rozvoj buržoázií jednotlivých národov, pretože ak smer buržoázneho vývoja vzhľadom na štátny útvar je odstredivý, cirkevná politika viazaná na štátny útvar je dostredivá.

² Daxner po roku 1849, Pohľady 1892.

Totálna kontrola spoločenského vedomia cirkvami vtisla charakteristickú pečat na celú slovenskú kultúru minulých storočí. Cirkvi, disponujúce celým školstvom, i najvyšším, vychovávali pod prísny dohľadom svojich sverencov budúcich kultúrnych a politických dejateľov. A preto nachádzame takmer na všetkých miestach našich kultúrnych dejín kňazov. Kňaz bol typom vzdelanca. Malo to isteže svoje dôvody. Kňazská dráha bola povoláním, kde sa nežiadal ako podmienka rod. Iné úrady boli viazané na zemiansky pôvod. Štúdiá iného smeru boli veľmi nákladné na Slovensku nebolo pre ne uplatnenia. V cirkvách existovali všelijaké štipendiá, základiny, umožňujúce štúdium i chudobnejším.

Cirkvi katolícka i evanjelická, reprezentujúce hospodárske a politické sily, predstavovali určité sebestačné celky. V typických buržoáznych krajinách vie si nastupujúca buržoázia dať rady s konfesionálnymi rozdielmi. V Anglicku sa nastoľuje náboženská tolerancia, vo Francúzsku zachádza sa až k ateizmu. Nájdenie spoločnej nadkonfesionálnej platformy, odluka buržoázneho štátu od cirkvi, zjednotenie triednych síl je jednou z podmienok víťazstva. Bola však slovenská maloburžoázia silná a schopná nájsť nejaké účinné spojivo medzi antagonistickými konfesiami a zjednotiť ich v svoj prospech? Nie. Slovenskí politici a kultúrni pracovníci ostávajú stále príslušníkmi svojich cirkvi. To, že sa konečne utvorilo dôležité spojivo vo forme jednotného spisovného jazyka a obidve strany dohodli sa na spoločnej kultúrnej práci v Matici, to bolo len náznakom rodenia sa buržoázneho nadkonfesionálneho programu, ale do jeho vytvorenia a splnenia bolo veľmi ďaleko. Sila buržoázie západoeurópskych štátov spočívala v ideologickej a intelektuálnej vyspelosti, v ovládnutí pokrokovej materialistickej vedy a filozofie, právnych a spoločenských názorov a opierala sa o vyspelú kultúrnu tradíciu. Naša maloburžoázia sa nikdy nedostala na takúto intelektuálnu výšku, nevedela oceniť pokrokovosť revolučnej buržoázie XVII. a XVIII. storočia, ale naopak, stavia sa k pokrokovému mysleniu odmietavo, striasa sa hrôzou pred radikálnymi reformami vo Francúzsku i pred materializmom a ateizmom. O proletárskom hnutí a socializme nechce ani počuť.

Zotrúvanie na konfesionálnych platformách znamenalo veľkú nevýhodu pre boj slovenskej buržoázie. Záležalo len na vedení cirkvi, na najvyšších cirkevných hodnostároch, aký tón cirkevnej politiky udávali a presadzovali. A možno smelo povedať, že v týchto časoch, o ktorých práve hovoríme, vedenie cirkvi katolíckej i evanjelickej sa stávalo proti slovenskému národnému pohybu nepriateľsky, stálo plne v službách maďarizácie. V samých cirkvách vidíme často ostrý boj medzi priaznivcami národného pohybu, ktorí boli v nevýhode podriadených, a jeho nepriateľmi. Máme viac príkladov sporov nižšieho kňazstva, stojaceho na strane národa a tuďu s vysokými cirkevnými hodnostármi a inštitúciami.

Keďže cirkvi kontrolovali výchovu a ovládali všetky svetonázorové funkčné prvky (literatúra, knižnice, verejné schôdze, oslavy), je prirodzené, že svetonázor ich odchovancov je nevedecký, idealistický, čo sa rozhodne prejavilo v literárnej tvorbe i v činoch. Treba len nazrieť do školských osnov nižšieho i vyššieho školstva (lycéá, semináre) a nápadne nám vynikne nedostatok disciplín praktického dosahu. V ohromnom nepomere k disciplinám prírodovedeckým a technickým je metafyzika, teológia, klasické jazyky, idealistické dejiny. Cirkevné školstvo dodáva síce

početné rady inteligencie, ale inteligencie nemajúcej vzťah k potrebám buržoázno-kapitalistického vývoja, ktorý vyžaduje predovšetkým ľudí praktických, nie rojkov. Za takýchto okolností národný vývoj nadobudol u nás v druhej polovici XIX. storočia ozaj zvláštne formy, ktorým rozumieť znamená predovšetkým poznať ich zložité determinanty.

Typ slovenského maloburžoázneho národovca, akého nám podávala väčšina našich básnikov, spisovateľov a dramatikov týchto čias je pre naše pomery príznačný. Ideálom je rodoľub, milujúci svoj národ a ľud, úspešný literát, romantik, no svetonázorove obmedzený, nijaký revolucionár v sociálnych otázkach, nijaký praktik, liberál. Písaniu básničiek, povestí, drám venujú sa príslušníci inteligencie, od ktorých by sme predovšetkým očakávali, že vyniknú v praxi, inžinieri, lekári, právnici. Nenájdeme takmer žiadneho národného dejateľa, ktorý by nebol vyskúšal s väčším-menším úspechom svoje pero na lyrickej básni, poviedke k slzám dojmajúcej alebo bojovne národne zameranej dráme. Takéto chápanie národovectva je dôsledkom celkového idealistického názoru na národný život. Za najdôležitejšie sa považujú kultúrne, osvetové faktory, kým základné, politické, sociálne, hospodárske ustupujú do úzadia.

Toto sú niektoré z hlavných okolností vývoja slovenskej buržoázie a jej charakteristické črty, dávajúce slabé vyhliadky v boji za národnú emancipáciu proti rozrastajúcemu sa rakúskemu a maďarskému kapitálu.

II. PROGRAMY A IDEOLÓGIA

Snahy po národnom osamostatnení, rozvinutie osobitného života po hospodárskej a kultúrnej stránke zračili sa v programoch a ideológii. Predstavy a túžby zodpovedajú vcelku situácii, v akej sa maloburžoázia nachádzala.

Akokoľvek prevažuje v požiadavkách oblasť kultúrna a osvetová na úkor požiadaviek hospodárskych, sociálnych a politických, predsa najdôležitejšiu úlohu hrá hospodárska oblasť, na ktorej závisia všetky ostatné. A nemožno povedať, že by národným politikom týchto čias bolo toto celkom neznáme. Viacerí žurnalisti a politici vyslovujú požiadavku po hospodárskom povznesení celkom jasne a otvorene. Jedinú cestu napred vidia v „remesle vo veľkom“, t. j. v modernej kapitalistickej veľkovýrobe, ktorej prednosti pred cechovnou malovýrobou sú nepopierateľné. V politickej i hospodárskej tlači týchto čias nachádzame množstvo článkov propagujúcich moderné kapitalistické podnikanie, ba nájdeme i celkom konkrétne rady, ako postaviť továreň napríklad na súkno, rozpočet i vyhliadky na čistý zisk. I z tohto vidíme, že slovenská buržoázia bola ešte len na začiatku svojho vývoja. Z programových prejavov na stránkach novín vidíme aj to, že si jasne uvedomovala hroziace hospodárske nebezpečenie zo strany rakúskeho priemyslu a maďarských veľkostatkov.

Články Matúša Dulu v Pešťbudínskych vedomostiach sú realistickou analýzou slovenských pomerov. Jeho niekoľko článkov, nazvaných Choroba slovenská a liek proti nej, je jedným z najpríznačnejších ideologických dokumentov týchto čias.

„Majetok a nedostatok, bohatstvo a chudoba sú tie osi, okolo ktorých sa nielen

život jednotlivcov, ale aj život národov točí... Neodchováme inteligenciu... príčinou toho je chudoba hmotná, nie duchovná. I nevšímavosť nižších tried národa o záležitosti verejné a par excellence o záležitosti národnie má prvšú a poslednú príčinu v jich chudobe a hmotnom nedostatku.

Nemáš majetné roľníctvo, nie remeselníctvo, nie obchodníctvo, nie majetných zástupcov vzdelanosti na celom milom Slovensku, takže chudoba naša už porekadlom počína sa stávať a proletarizmus u nás posiaľ neznámy so svojimi strašnými prílepkami čo deň, to deň, čím diaľ, tým hôr počína nám hroziť, takže otázka kto, čo je tejto národnej hmotnej chudoby našej vlna? voľ, nevoľ sa každému opravdivému ľudomilovi na jazyk tisne."³

Dula považuje za zdroj bohatstva výslovne prácu. Náš ľud, hoci je vraj pracovitý, nemôže sa hospodársky povzniesť, pretože riešenie hospodárskych otázok nie je v jeho moci. Politikou vlády strácajú slovenské mestá odberateľov, trhy, zahatáva sa cesta vývoju priemyslu, železnice sú ďalším prostriedkom na ekonomické podrobenie Slovenska, pretože tým, že zlacnieva doprava, dolnozemi, pracujúci s nižšími výrobnými nákladmi vyradujú slovenských výrobcov, umožňujú sa dovoz, ale znemožňuje vývoz. Okrem toho clá na slovenskom obilí zámerné sfažujú jeho odbyť. Príčinou národnej biedy nie je ani alkoholizmus, ako by sa mohlo zdať. Alkoholizmus je zjav sekundárny a pramení podľa Dulu z nejstej a zlej budúcnosti. „Nie korheľstvo robí biedu, ale bieda korheľov."⁴

Liekom proti slovenskej chorobe — biede je podľa pisateľa zavedenie ochranného cla na slovenské výrobky, vybudovanie železničných spojov, ktoré zlacnejú dopravu a tým výrobné náklady. Následkom týchto opatrení sa Slovensko vraj povznesie a dá sa možnosť, „aby Slovensko druhým Anglickom čo do priemyslu pre svet bolo“.

Juraj Čajda, žurnalista a redaktor Bobuľových Slovenských novín nabáda spoľiehať sa predovšetkým na vlastné sily a nie čakať na podpóru štátu. Jasne vyslovuje všeobecnú túžbu našej buržoázie po oživení a posilnení domáceho priemyslu. Navrhuje zakladať družstvá, ktoré majú preskúmať, aký priemysel a kde by sa mohol rozvinúť.

Články J. B. Klemensa vznikajú v rokoch osemdesiatych, kedy hospodársky a politický útlak Slovenska sa stupňoval hlavne búrlivým rozvojom železničnej dopravy, umožňujúcej príliv lacného tovaru, čím utrpeli naši malovýrobcovia a povozníci. Situácia sa stávala kritickou. Klemensove články sú plamennou výzvou do práce. Aj keď sú neskoršie, priliehavo ilustrujú slovenské pomery. Klemens sa zaoberá otázkami ekonomického rozvoja Slovenska. Žiali nad veľmi zlým stavom priemyslu, ktorý v minulosti prosperoval. Kde panoval fabrický ruch, je teraz pusto a clivo. Niet veľkých fabrík, ktoré by mohli povzniesť výrobu, nahradiť malovýrobu a vydržať rakúsku konkurenciu.

„Remeslo vo veľkom je spása, blahobyť nasledujúceho pokolenia, ono je podpora materiálna i morálna slovenského národa, ktorý pomocou industrie vymaní

³ Peštbudínske vedomosti 1868, č. 1.

⁴ Peštbudínske vedomosti 1868, č. 3.

sa spod jarma, ono rozmnoží našu inteligenciu, osvieti ľud, obdrží vplyv naň a povedie k slobode. Preto vychovávajme mládež k cieľom praktickým a mladíkov posielajme na odborné školy. Pozrime sa na náš dorast v praktickom odbore, nuž musíme sa zhroziť ako málo je mládeže. Slovenský mladík nemusí byť každý lekárom alebo advokátom, nech sa venuje praktickým vedám, veď mu tam kynie významnejšia a spolu výnosnejšia budúcnosť, kde bude spolupracovať s miliónami pokladov prírody.”⁵

Navrhuje rozvíjať najmä tkáčsky priemysel, pestovanie a spracúvanie vlny. Slovensko, ktoré dochovávalo 4 milióny oviec, nespracúva vlnu, ale táto putuje cez židovských priekupníkov do rakúskych fabrik, do Brna, Liberca a potom ako drahé súkno sa vracia k nám. Prečo by sa vlna nemala spracúvať u nás? Veď na založenie továrne s dvadsiatimi tkáčskymi stavmi treba kapitál 50.000 zlatých, ktorý sa môže zúrokovať na 14 a viac percent. Nech sa spoja súkromní súkenníci, požívajú si peniaze napríklad z Tatra banky a zavedú fabričnú výrobu. Odporúča rozvíjať domáci priemysel, tkanie ornamentov, pokrovcov, pestovanie ľanu, ktoré môže nášmu ľudu priniesť značný zisk.

Slovensko sa musí podľa neho predovšetkým materiálne vyvíjať, musí stavať továrne, podniky a stať sa hospodársky nezávislým.

„Posielajme mládež na techniku, na odborné školy; z bývalého teológa môže sa ostatne vždy stať dobrý technik, dobrý chemik; z bývalého gymnazistu môže sa stať dobrý riaditeľ súkenníckej, tkáčskej továrne, dobrý sládok atď... Tak ešte raz: závody, dielne, spolky zakladajme samostatne, alebo na účastiny. Práca nech je naša spása! Len smele do toho a ostatné sa podá.”⁶

V šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch bolo ešte dosť optimizmu aj odvahy. Tlač priam hýri hospodárskymi programami a radami. Propagujú sa hlavne malé domáce banky, pomocnice, zakladané domácimi úsporami. Tieto mali byť zdrojom investícií na väčšie kapitalistické podnikanie. Ako žiarivý príklad vyzdvihuje sa najmä revúcka Pomocnica, ktorá za krátky čas pozoruhodne zväčšila svoj kapitál. Národovectvo malo mať konkrétnu podobu i v podpore slovenského podnikania. Praktickejším národovci pripisujú hospodárskej aktivite dôležité miesto v národnom uvedomovaní.

V. Paulíny-Tóth odporúča zakladať národné výfažné spolky, gazdovské spolky, vzájomné pomocnice, spoločné sypárne, podobné bankám, kde sa miesto peňazí vkladá obilie. Horlí za ustanovenie spolku na zakupovanie pozemkov, založenie všeobecného národného spolku, na zabezpečenie proti ohňu, mrazu, ľadovcu. Vyslovuje požiadavku vybudovania Slovenskej národnej banky (*Listy k slovenskému Tomášovi*).

Hospodárske silnenie slovenskej maloburžoázie ide v tejto dobe po linke účasti nárskeho kapitálu, drobnejších vkladov do sporiteľní, financujúcich podnikanie. (Podrobné údaje o hospodárskom raste slovenskej buržoázie podáva E. Arató v Historickom časopise 1953, č. 2, 3.) Zmysel a cieľ týchto sporiteľní je poskytnúť

⁵ *Industria a pomery na Slovensku*, Národné noviny 1885, č. 76.

⁶ *Industria a pomery na Slovensku*, Národné noviny 1885, č. 135.

lacnejšie investície do slovenského podnikania, vytlačíť hlavne židovský bankový kapitál. V ďalšom vývoji dochádza ku koncentračným snahám v slovenskom bankovníctve (schôdza úverných družstiev v Martine roku 1870, zvolaná J. Franciscim). K svojmu hospodárskemu programu buržoázia nevyhnutne potrebovala ľud, jeho prácu, jeho peňažné úspory. Týmto sa dá vysvetliť i jej určité spojenectvo s ľudom, snaha o jeho získanie na svoju stranu. Vieme i to, že toto spojenectvo je dočasné a len čo si vykorisťovateľská trieda upevní svoju moc, stane sa reakčnou a prot ľudovou. Tieto okolnosti a všetky sociálne dôsledky propagovaného kapitalistického spôsobu výroby si však národovci nevedeli a nechceli uvedomiť. Kapitalistická priemyslová výroba vzhľadom na vtedajšie slovenské pomery mohla znamenať určitú pomoc i pre ľud, ktorý priam hladovel po práci, po zárobkoch (sfahovanie sezónnych robotníkov na Dolnú zem). Taktó v ekonomickej oblasti boli dané predpoklady pre určitú jednotu maloburžoázie a ľudu v spoločenskom útvere, národe. Bolo viac príčin, prečo sa maloburžoázia stavia ostýchavo k sociálnej problematike. Jej spojenie s ľudom je dočasné a čiastočné. Sociálne otázky, zásahy do vlastníctva, daňové úpravy, to sú najpodstatnejšie otázky, o ktorých rozhoduje vládna politika a okolo nich sa krúti celý štátny život. Slovenská maloburžoázia, ktorá si nevedela predstaviť iné formy práce než prísne legálne, bola vo svojich programoch taktó značne obmedzená. Ale maloburžoázia a v jej službách stojaca inteligencia má záujem nielen o spojenectvo s ľudom, ale vo veľkej miere záujem o spojenectvo s *existujúcou formou štátu*, s veľkoburžoáziou a veľkostatkárskou šľachtou.

Na dôkaz toho stačí snáď spomenúť všetky snahy maloburžoázných politikov o získanie odrodilého zemanstva a feudálnej aristokracie, ktorú predstavujú ako „našu“ slovenskú šľachtu. Historikovia v matičných rokoch vynaložili nie malé úsilie na dokazovanie slovenského pôvodu maďarónskych zemianskych rodín. Že zemani a baróni žijúci na Slovensku plávali vo vodách maďarizácie, o tom nik z národovcov nepochyboval. Ale zemani a šľachta vlastnili majetky a politické práva. A toto bolo hlavnou príčinou, prečo maloburžoázia usiluje o spojenectvo s touto triedou a prečo sa prejavuje taká naivná radosť, keď sa podarí niektorého z jej príslušníkov pretiahnuť do slovenského tábora.

Maloburžoázna ideologická obmedzenosť nedovolila vidieť do podstaty štátneho života a utvárať smelší národný a ľudový program. Nik si nevedel predstaviť spoločenské zriadenie bez cisára a kráľa. Aj keď cisárska politika bola nepopulárna (bachovský absolutizmus), cisár a kráľ bol vždy dobrý a nepoškvrnený, na vine boli iba tí, ktorí ho obklopovali a zle mu radili. Súvislosť jestvujúceho spoločenského zriadenia a vlastnej existencie si buržoázia a jej inteligencia dobre uvedomovala. Nechajme toto však dokázať významnému politikovi, národnému vodcovi J. M. Hurbanovi. Hurban na historickom národnom zhromaždení v Martine medzi iným povedal za všeobecného súhlasu:

„Náš národ je kráľovský národ, u neho je viera veľký moment a táto mu hlboko vtlačila cit úcty kráľovi. Keď mu je zle, keď ho krivda honí, keď vo svete nevidí pravdy a spravodlivosti, stajme myslí na kráľa: Boh a kráľ sú prvšie appellatóriá duše a srdca jeho. A tento cit mali by sme u neho všetci vzdelávať a vychovávať. Povedal som i včera v konferenciách výboru, aj dnes to opakujem: *roztrhajte len svätý oblak vážnosti, v ktorom sa vznáša dôstojenstvo kráľovské a uvidíte, že*

i vaše rúška vážnosti, aké si či privilegiami, či populárnosťou pradiete okolo seba, ako pavučina rozkmášané budú v jednom osudnom okamžení" (Podčiarkol J. K.).⁷

Triedne záujmy maloburžoázie oscilovali medzi ľudom a vládnúcimi vykorisťovateľskými triedami. Ak sa nastoľovanie a riešenie otázok zásadného sociálneho charakteru vymykalo z rúk slovenských politikov, k čomu ešte výdatne pomáhala svetonázorová obmedzenosť a polovičatosť, ostávala iba jediná možnosť aktivity, a to apolitická kultúrna práca. Nepraktické národovectvo, romantizmus, mesianizmus dominujú v národnej kultúre v druhej polovici XIX. storočia a sú dôsledkom hmotného a kultúrneho stavu maloburžoázie a jej triednej orientácie.

Ako si národovci predstavovali prácu medzi inteligenciou a ľudom? Azda naj-syntetickejšie vyložil program v tomto ohľade Viliam Paulíny-Tóth vo svojich široko stavaných *Listoch k slovenskému Tomášovi*.⁸

Okrem už spomínaných ekonomických podujatí navrhuje zakladať čítacie spolky, cirkevné knižnice, poriadaf besedy, zábavy, výlety, národné slávnosti, zakladať a oživovať spevácke, telocvičné spolky, ochotnícke družstvá. Dáva podrobné inštrukcie a smernice pri práci jednotných podujatí. Napríklad oslavu zasvätenia slovenského memoranda si predstavuje takto: Modlitby v kostole, zhromaždená školská mládež pod zástavami, pochod do hája, spev, predslov, čítanie memoranda, spev, obed, zdravice; popoludní národné hry, rečňovanky, krátky náčrt dejepisu slovenského národa, spev, tanec a spoločný návrat (*Listy k slovenskému Tomášovi XV*). Veľký význam prikladá telocvičným spolkom i výletom. Hoci takýto program je pomerne konkrétny a ľahko dosiahnuteľný, jednak sa neujímal medzi ľudom a ostal úzkym podujatím buržoáznej inteligencie.

V ďalších *Listoch* hodnotí činnosť jestvujúcich kultúrnych inštitúcií a organizácií a navrhuje nové. Ženská organizácia Živena mala by si vytýčiť za úlohu založenie ženského vychovávacieho ústavu, kde by dievčatá nadobudli popri kvalitách dobrých gazdíniek aj vedecké a hospodárske znalosti. Kladne hodnotí činnosť Knihonakladateľského spolku v Revúcej, odporúča zriadiť sklad pri martinskej tlačiarňi a vydávanie sérií populárno-vedeckých spisov. Navrhuje založiť slovenské kníhkupectvo v Pešti, aspoň so 4 filiálkami. V rámci Matice mala by sa vraj založiť učená spoločnosť na podporu tvorivej vedy a umenia. Zaujímavý je aj jeho návrh na založenie celonárodnej mládežníckej organizácie Slovenská omladina s vlastným práporom a odznakom.

Kultúrno organizačný program národovcov bol dostatočne široký. Keď ho hodnotíme, ako aj výsledky celého snaženia, musíme konštatovať, že v matičných rokoch boli položené podstatné základy slovenskej národnej kultúry, základy, ktoré už nebolo možné vyvrátiť v ďalších rokoch národného útlaku. Literárna beletristická produkcia, popularizácia poznatkov z rôznych vedeckých disciplín, národné divadelné hry, čitateľské spolky, to všetko boli účinné prostriedky v širšení národnej kultúry medzi indiferentnou inteligenciou a ľudom. Táto oblasť národného života bola preto tak rozvitá, lebo predstavuje v tejto dobe fakticky jediná oblasť,

⁷ Denník Slovenského národného zhromaždenia v Martine, dňa 6. 7. júna 1861, druhý deň rokovania.

⁸ Národné noviny, od 16. novembra 1870.

kde sa môže uplatniť tvorivá aktivita inteligencie a je v súlade s ich náhľadom na národný život.

To, že sa slovenský nacionalizmus šíri nepolitickými cestami, poznačilo celú našu kultúru. Propaguje a žiada sa láska k abstraktnému slovenskému národu, ktorý nemá vlastné osobitné územie, nemá svojich politických zástupcov, nemá ešte vlastnú kultúru, okrem konfesionalnej, nemá ani pevnú pôdu pod nohami, pretože je sústavne rozleptávaný vládou politikou. Za takýchto okolností význam celonárodnej kultúrnej inštitúcie, Matice slovenskej, je pre formovanie slovenského povedomia a kultúry nedoceneniteľný. Matica predstavuje sublimát všetkých túžob slovenských národovcov. Jej založenie môžeme právom označiť za najvýznamnejšiu udalosť našich kultúrnych dejín v XIX. storočí a pokladať za najcennejší výdobytok memorandového snaženia.

III. MATICA SLOVENSKÁ

Poslaním Matice, ako vysvitá z jej stanov, bolo výhradne pestovanie literatúry a vedy. Politické a náboženské záležitosti sa neprípúšťali. Prirodzene, týmto bol daný nerevolučný, kompromisnícky, abstraktný charakter Maticou podporovanej kultúry. Matica ako celonárodný spolok milovníkov národa, jeho reči a kultúry znamenala zavŕšenie i predošlých pokusov o takéto inštitúcie. Návrh na jej založenie bol vyslovený na memorandovom zhromaždení, tak isto aj návrh, aby bola podporovaná z krajinskej pokladnice, ale vyrástla výhradne z dobrovoľných príspevkov. To, že mesiac pred valným zhromaždením zozbierala sa pekná suma 50.000 zlatých, je dôkazom obetavosti slovenských národovcov. Medzi prvými „priaznivcami“ nechýbal ani sám cisár, ktorý svojím darom 1000 zlatých a neskorším ubezpečením, že raz bude ochotný vziať pod svoju ochranu aj verný slovenský národ, získal si vreľé sympatie. Bol to však ten istý cisár, ktorý za preukázané služby v povstaní 1848—49 dal slovenských vodcov pod policajný dozor a o niekoľko rokov hoďil „svoj“ národ pod nohy maďarskej buržoázie a aristokracie.

Matica nebola celonárodným ľudovým podujatím, ale tak na založení ako aj na práci v nej sa podieľali inteligencia, mešťania a zámožnejší roľníci. Dosvedčí to pohľad na jeden z výkazov ich členstva.

„Podľa stavu je mravných osôb 78, osôb duchovného stavu 365, učbárov* a učiteľov 123, vojaci 3, úradníkov 93, lekárov, pravotárov a merníkov 54, statkárov 8, roľníkov 14, kupcov, remeselníkov a priemyselníkov 302, ženských 25, rozličného stavu 56, dohromady 1112 členov Matice slovenskej.“⁹

Tu vidíme konkrétne onu hybnú silu slovenského nacionálneho života, o ktorej sme hovorili v predošlých kapitolách. Boli to tí, čo im nielen najviac záležalo na národe, ale intelektuálne a hmotné podmienky umožňovali im podieľať sa na produkcii a konzumovaní kultúry. Za týchto podmienok Matica musela mať maloburžoázny charakter a hoci preukázala neoceniteľné zásluhy o národnú kultúru, ťažko prenikala a získavala ľudové masy.

⁹ Letopis MS 1867, zv. 1.

Vedúcimi činovníkmi Matice sa stali starí dejatelia Moyzes, Francisci, Paulíny a ďalší, ktorí sa politicky klonili na stranu Memoranda a Peštbudínskych vedomostí. Pre toto Nová škola Maticu nepodporovala, ale hľadala všelijaké zádrapky v jej činnosti a Zarzecky sa pokúšal o založenie konkurenčnej inštitúcie, Uhorskej lipy v Pešti.

Činnosť Matice spočívala v posudzovaní a vydávaní literárnych i vedeckých diel, v zbieraní historických pamiatok, v podporovaní chudobných slovenských študentov i v poskytovaní finančných pôžičiek. Prvé roky neukázala sa veľmi intenzívna aktivita. Vyдалo sa niekoľko školských učebníc a ročník Letopisu, ktorý podáva dôkladné správy o stave členstva, zbierok a schôdzok výboru. Činnosť vedúcich upadala.¹⁰

K vôli zodpovednému posudzovaniu došlých prác utvorili sa roku 1868 skupiny odborníkov, vedecké odbory. Zriadil sa odbor *mluwozpytný* (Hatala, Hodža, Černý, Mráz, Godra, Grosman, Mičátek, Lojko, Šujanský) *slovesný čili beletristický* (Sládkovič, Hurban, Kalinčák, Chalupka, Dobšínský, Palárik, Viktorín, Slota, Tomášik, Škultéty, Botto, Maróthy, Bachát, Grajchman, Kubáni, Abaffy, Makovický, Novák), *dejepisný* (Sasinek, Záborský, Hostinský, Červeň, Šúpala, Križko); *etnograficko-historický* (Gottčar, A. Červenák, A. Hodža, Baltík, Hýroš, Mudroň, Galbavý), *právnicko-filozofický* (Dobrianský, Francisci, Daxner, Mallý, Radlinský, Gerometta, Mudroň, Hečko, Turzo, Blaho, Slabey), *matematicko-prírodovedecký* s pododborní matematicko-fyzikálny (Čulen, Kuzmány, Zoch, Kordoš, Algöver, Heinelein), *prírodopisno-geologický* (D. Štúr, Klemens, Zechenter, Ormis, Zajmus, J. Holub, G. Holub, Kmeť), *hospodársko-priemyslový* (Lichard, Penzel, Kadavý, Orfanides, Plošic, Čipka, Kardoš), *hudobný* (Vansa, Laciak, Hudec, Kréméry, Rupelt, Riesner, Slujka) a roku 1874 pribudol odbor *ľudovýchovný*.

Výsledky boli však skromnejšie než to ukazuje organizačná štruktúra a rad zvučných mien. Vedeckým časopisom, kde odbory publikovali svoje práce bol Letopis, zaoberajúci sa výhradne vedeckou problematikou. Najväčšiu časť zaberali práce historické, ktoré mali ukázať Slovákom slávnú minulosť a slúžiť ako ochrana proti šovinistickej historiografii maďarskej. Zjavovali sa články národopisné i s filozofickou tematikou, ba nechýbali ani úvahy o národnej hudbe. Je pochopiteľné, že sa pestovali väčšinou vedy vlastivedné a opisné, pretože na tvorivé pestovanie experimentálnej vedy nebolo podmienok. Ročníky Letopisu sú dôležitým dokumentom o stave vtedajšej slovenskej vedy.

Veľký význam pre kultúrny život malo aj z iniciatívy matičiarov založené Slovenské múzeum, kde sa zhromažďovali pamiatky archeologické, numizmatické a predmety vysokej ceny. Roku 1874 boli niektoré cennosti ukradnuté. Roku 1870 bol založený Kníhtlačiarsky účastinársky spolok. Vybúďovanie tlačiarne napomohlo koncentracii slovenskej kultúry. Do Martina sa presídľuje časopis Orol, Hlásnik, vznikajú Národné noviny, pokračovateľky Peštbudínskych vedomostí.

Ľudovýchova, osveta tvorila podstatnú črtu matičnej práce. Národovci vidia východisko ľudu z biedy v jeho vzdelávaní, najmä v zlepšovaní poľnohospodárskej techniky. Matica vydala niekoľko znamenitých populárnych diel (Kmeť, *Hospodár*

¹⁰ Moyzes zomrel roku 1869, po ňom zastával funkciu predsedu J. Kozáček, ktorého vo funkcii úradujúceho podpredsedu zastupoval V. P. Tóth.

na Slovensku, J. Čajda, Št. Závodník, *Včelár na Slovensku*). Ťažko bolo však ľudu sa vzdelávať, keď nebolo hmotných prostriedkov na kupovanie kníh. Neškodná, nepolitická osveta ľudu bola dosť chabým spojivom medzi masami ľudu a slovenskej inteligencie. Výsledky práce Matice nie sú svetoborné, pretože zápasila s nedostatkom odborne vyspelých a agilných pracovníkov, musela razit medzi ľuďom základné požiadavky a zápasila o hmotné prostriedky.

Ale akákoľvek kultúrna práca vedie k politickým dôsledkom. Maďarská vládnúca trieda si skoro uvedomila následky kultúrno-vedomovacej práce svojho buržoázneho konkurenta, a preto pod nezmyselnými zámienkami podtínala všetky výhonky slovenského národného života, Maticu i gymnáziá.

Nesmierny význam Matice slovenskej spočíva v tom, že bola prvou celonárodnou vrcholnou inštitúciou, sústreďujúcou literárnu a vedeckú prácu. Jej vznik a účinkovanie bolo dôkazom, že na Slovensku sú skryté tvorivé sily, ktorým treba však zabezpečiť hmotné a politické predpoklady. Ale to vedúci slovenského národného hnutia dať nemohli. Matica nevedela strhnúť za sebou masu ľudu. Ostala veľkou kultúrnym výtvorom rodiacej sa slovenskej buržoázie a v jej službách stojacej inteligencie.

IV. DIFERENCIÁCIA NÁRODNÉHO HNUZIA

Slovenská buržoázia nastupuje svoje národné poslanie so slabou ideovou výzbrojou, s idealistickým klerikálnym svetonázorom, ktorý jej zabraňoval chápať podstatu a zmysel spoločenského vývoja a tým znemožňoval uvedomiť si aj vlastné postavenie a úlohu v národnom boji a voliť správne prostriedky a spojencov. Zotrvávanie na cirkevných platformách mohlo národnému vývoju iba škodiť. Ostatne nemôžeme od maloburžoázie ako triedy očakávať inú svetonázorovú orientáciu. Nebolo ešte proletariátu, organizovanej triedy, ktorá je zainteresovaná na vedeckom svetonázore, na objektívnom poznaní sveta a jeho zákonitostí.

V tomto období nemôžeme teda nájsť zásadné ideové a svetonázorové boje. Oblasť, kde sa mohla uplatniť ideologická programová diferenciácia, bola praktická politická orientácia. I toto môže slúžiť ako dôkaz slabosti slovenského buržoázneho hnutia tak príznačného pre formujúce sa malé národy monarchie, že sa nevládze postaviť na vlastné nohy, ale hľadá oporu na všetkých stranách, často u antagonistických politických síl, čo zas nemohlo znamenať nič iné než rozklad i tak nepatrných vlastných síl.

Uzlom politického života monarchie bola národnostná otázka. Zvláštnosť politických dejín Rakúsko-Uhorska je vo veľkej miere dôsledkom neporozumenia pre riešenie národnostnej otázky v smere dejinného buržoázneho vývoja, a to tak na strane rakúskej, ako aj maďarskej a nemalou mierou prispelo ku konečnému rozpadu monarchie.

V šesťdesiatych rokoch sa u nás utvorili dva politické tábory. Prvý bola skupina okolo Pešibudinských vedomostí a neskoršie Národných novín a mala prevahu v Matici. Možno ju nazvať skupinou memorandistov alebo Starou školou, ktorá sa utvorila neskoršie ako národná slovenská strana s centrom v Martine. Druhá skupinu tvorila Nová škola so sídlom v Budapešti, prejavujúca tendencie sformovať

sa v samostatnú politickú silu (národno-demokratický spolok). Uhlovým kameňom tohto rozdevenia bola otázka orientácie buď na Viedeň, alebo Budapešť. I v tomto sa dá vidieť, že maloburžoázia je triedou programovo nevyhranenou, a len čo sa zmení ekonomická pozícia jej časti, vznikajú v nej politické rozpory. Kto by chcel dnes po časovom odstupe rozhodnúť, ktorá cesta bola správnejšia, bol by na rozpakoch. Niet pochýb o tom, že cisár a Viedeň reprezentovali prežitky feudalizmu a konzervatizmus, a hnutie uhorskej, maďarskej buržoázie a aristokracie ho rozbíjalo. Všetky programové vyhlásenia uhorských štátnikov koncom šesťdesiatych rokov nasvedčovali, že Uhorsko nastupuje cestu buržoázno-demokratického vývoja. Ale omnoho presvedčivejšie hovorili neskoršie skutky, politické opatrenia voči malým národom, než krásne programové vyhlásenia v čase, keď išlo o získanie malých národov na svoju stranu. Bolo osudnou chybou maďarského buržoázno-demokratického hnutia, že neriešilo a nechcelo riešiť únosne národnostnú otázku.

Stará škola. Programom Starej školy bolo zhruba Memorandum a Návrh na privilégium (ústavu) Slovenského okolia. Tieto dokumenty dávajú nám jasný obraz o predstavách väčšej časti slovenských politikov o usporiadaní monarchie, hlavne slovenského národného života.

Základnou myšlienkou tohto programu je to, že sa nežiada úplné osamostatnenie Slovenska, ale len určitá nejasná autonómia, teda koniec-koncov ide o posilnenie pozícií slovenskej buržoázie v rámci Okolia a národa, obsadenie slovenských úradov slovenskou inteligenciou. Požiadavka národnej rovnoprávnosti a samostatnosti v rámci štátneho útvaru je úplne správna v zmysle dejinného vývoja. Ďalší priebeh histórie i dnešok dal za pravdu požiadavke, že malé národy majú právo na samostatný, hospodársky a kultúrny život. Kritika Memoranda môže sa pozastaviť nad tým, či bolo vôbec možné žiadanú rovnoprávnosť dosiahnuť v rámci monarchie, ktorá sa viac ráz ukázala ako žandár malých národov. Túto otázku si dôverčiví národovci nepostavili, hoci mali veľmi mnoho príkladov cisárskeho chameleónstva. Zamietnutie základných bodov Memoranda (Okolie) vo Viedni bolo iste studenou sprchou na národných politikov. Predstavy a túžby príslušníkov Starej školy sa opierali o konfederáciu národov v rámci konštitučnej rakúskej monarchie. „Heslo naše je: jedna, slobodná konštitucionálna vlasť, v nej sloboda a bratstvo národov!“¹¹

Podľa Memoranda a Návrhu na privilégium Slovenského Okolia Slovensko malo tvoriť samostatné územie v rámci ríše s relatívne samostatnou správou. Vládu na Slovensku malo vykonávať národné zastupiteľstvo, snem zložený z katolíckych biskupov, superintendentov evanjelickej cirkvi, predstaviteľov gréckokatolíckej a židovskej cirkvi, riaditeľov najvyšších teologických učilíšť, okresných náčelníkov a poslancov, (jeden na 30.000 obyvateľov). Vykonávať moc na Slovensku malo predsedníctvo tohto snemu. Všetky štatúty, zákony, nariadenia vynesené snemom podliehajú schváleniu panovníkom. Sídлом predsedu mala byť Banská Bystrica. Za úradnú reč vo všetkých úradoch sa žiadala slovenčina. Návrh obsahuje ďalej podrobnejšie rozvedenie administratívnych územných, volebných a iných otázok, nám však stačí pozastaviť sa nad požiadavkou samostatného slovenského Okolia, pred ktorou všetky rečové a kultúrne záležitosti ustupujú do pozadia.

¹¹ Daxner na národnom zhromaždení v Martine.

Požiadavka územného vymedzenia a administratívneho osamostatnenia Slovenska bola iste najsmelším bodom a jej splnenie bolo podmienkou pre zrýchlenie národnoburžoázneho vývoja. Uvoľnenie rúk slovenskej buržoázie v politickej oblasti mohlo znamenať iba začiatok všestranného jej posilňovania, čo vládna politika nijako nechcela pripustiť. To si uvedomovali i účastníci národného zhromaždenia v Martine, keď ju niektorí prijali rozpačito a iní ju zamietli. Dôsledky splnenia tohto bodu dobre pochopil i cisár, i uhorský snem, keď Memorandum odložili ad acta. Zamietnutie Memoranda udialo sa do zvláštnych politických dôsledkov. Bol to presvedčujúci dôkaz, že národní politici sú izolovaní od mas národa a ľudu.

Osud Memoranda a rakúsko-uhorské vyrovnanie dovŕšilo sklamanie z cisárskej politiky a vytriezvenie z nádejí. Ale jednak sa táto skupina drží i ďalej svojho politického programu, aj keď bolo už jasné, že fašisko politiky sa premiestňuje do Budapešti. (V dohode s Bobuľovou stranou roku 1871 sa požiadavka Okolia vypúšťa). Zotrvávanie na platforme Memoranda malo viac príčin. Hlavní činitelia slovenskej národnej strany sú starí odchovanci štúrovskej generácie, účastníci povstania na cisárskej strane a štátni úradníci s aspiráciami dosiahnuť vyššie postavenie. Slovenskí evanjelici sa orientovali radšej na Viedeň, lebo z Budapešti hrozila maďarizácia a spojenie s kalvíni. Maloburžoázny svetonázor, konzervatizmus v sociálnej oblasti sa znáša lepšie s monarchistickou koncepciou štátu než s buržoáznym liberalizmom. Nemožno zabudnúť ani na panslavizmus (s cársko-feudálnou náplňou), zaujímavé miesto v slovenskej buržoáznej ideológii, zameraný proti Uhorsku. Národná slovenská strana jasne poznačila celú našu kultúru a politiku. Nárokovala si právo reprezentovať a zastupovať slovenský národ, suverénne obraňovať jeho záujmy. Obviňuje Novú školu z radikálčenia, sama sa vyhlasuje za stranu rozumných a miernych. Pritom je zrejmy jej konzervatizmus a nekritický odpor k všetkým iným náhľadom. Politické fiasko Novej školy, jej utopenie sa vo vodách maďarizácie len posilnilo pozície národníarov ako jediných vodcov slovenského národa. Staršia kultúra historiografia ich opriadla závojom nedotknuteľnosti a neomylnosti, čím výdatne posilňovala ideológiu buržoázneho nacionalizmu.

Celkove možno povedať, že táto strana zastávala záujmy tej časti buržoázie, ktorej ekonomické záujmy nepresahovali územie slovenské, teda typickej maloburžoázie priemyselnej i roľníckej. Jej politika a ideológia je prevažne obranou a nie útokom. (Hurban v martinskom zhromaždení žiada v prípade ďalšieho útlaku zákon a možnosť hromadného vystahovania zo Slovenska!) Určitý príklon národnárskej ideológie a politiky k ľudu vyplýval i z okolností, že maloburžoázia bola vo svojom boji osamostatnená, lebo zemanstvo bojkotovalo národný boj v obave, že stratí svoje práva, dôstojnosť a hodnosť a radšej kráča vyšliapanými cestami tradičného uhorského vlastenectva, postaveného na feudálnom práve.

Najvýznamnejším politikom tejto skupiny, autorom viacerých národnoburžoázných programov bol Štefan Marko Daxner (1822—1892), člen štúrovskej družiny, aktívny účastník slovenského povstania. Pochádza zo statkárskej rodiny. Po revolúcii zastával úrady v štátnych službách. Bol zakladateľom gymnázia v Revúcej a cirkevným činiteľom ev. a. v. cirkvi. V časoch najzúrivejšej maďarizácie bol pozbavený všetkých úradov. V jeho prácach zraďí sa triezvy pohľad na udalosť v Rakú-

sko-Uhorsku. Práca *Slovenská otázka od konca XVIII. storočia* (pôvodne *Hlas zo Slovenska*, Pešť 1861) je kritickým rozborom politického postavenia Slovákov s exkurzom do histórie. Sú tu v podstate rozvedené myšlienky Memoranda. Daxner zreteľne vyjadruje trpké sklamanie nad cisárskou politikou. Načrtáva smelý autonomistický program. Uhorsko — podľa neho — existuje pre Slovákov natoľko, nakoľko Slováci existujú v Uhorsku. Žiada vynesenie pozitívnych zákonov, zabezpečujúcich slovenský národný život, najmä samostatné územie. Slováci tvoria osobitný národ, odlišní rečou, zvykmi, národným povedomím, a preto mu patria rovnaké práva ako národu maďarskému.

Po roku 1849 (Pohľady 1892) a *Vlastný životopis* sú cenné dokumenty o slovenskom národnom hnutí, politike i kultúre. Daxner konštatuje, že aj keď maďarská revolúcia roku 1849 bola porazená, neznamená to koniec revolučnému vývoju udalostí v mocnárstve. Kritizuje i skupinu slovenskej inteligencie, ktorá naletela na krásne demokratické heslá maďarských buržoáznych politikov, sľuby rovnosti a slobody národov (J. Palárik) a ukazuje, že všetko to sú len prázdne frázy. Videl jasne aj hospodársku a kultúrnu zaostalosť slovenského ľudu a súdil, že z nej pramení nepochopenie a slabá podpora snáh národovcov. Daxner je pozoruhodná postava slovenského politického života. Zanechal množstvo vzácných novínarských článkov a skromnejšie beletristické výtvary.

Podobné názory na národnú otázku zastáva aj jeho krajan a spolubojovník v povstaní Ján Francisci - Rimavský (1822—1905), vedúci činiteľ slovenského pohybu, triedny príslušník maloburžoázie. Účastnil sa na všetkých významných národných podujatiach. Začas zastával úrad liptovského župana. Ako redaktor Pešťbudínskych vedomostí, i neskoršie, bol agilným a vedúcim tlmočníkom snáh národnárskej skupiny. Po úplnom uchopení moci maďarskou buržoáziou žil utiahnuto v Martine vo funkcii správcu Kníhtlačiarkeho úč. spolku, venujúc sa literárnej a redaktorskej práci. V početných článkoch rozvádza národný program, burcuje národné povedomie, udáva taktiku politiky, horlivo propaguje zakladanie svojpomocných peňažných ústavov a stojí i organizačne na čele slovenského bankovníctva.

Jeho súvislejšie práce sú dôležitým pramenným materiálom k histórii slovenského myslenia a kultúry (*Vlastný životopis*, *Vyšetrovanie slovenského ústavu na evan. lýceume v Prešporke r. 1843*, *Osvedčenie št. M. Daxnera, podané r. 1848 Eugenovi Kubínimu hlavnému slúžnemu malohontskej stolice o proklamácii Bratia Slováci!, Nákras povstania, ustrojenia, vyvíňovania sa a výsledky účinkovania Kníhtlačiarско-účastinárskeho spolku v T. Sv. Martine a jeho kníhtlačiarne za prvých 25 rokov (1870—1894) jeho jestvovania*). V nich vystupuje ako neúnavný propagátor a obhajca slovenskej národnej a ľudovej kultúry. S Daxnerom bol najaktívnejším slovenským kultúrnym a politickým pracovníkom. Boli piliermi národného života od nástupu štúrovskej skupiny (pred r. 1848), takmer do konca storočia.

Viliam Paulíny (1826—1877), adoptovanec maďarskej Tóthovskej šľachtickej rodiny, patrí ku skupine národniarov, zaujíma však zvláštne miesto, je veľkorysejší a náklonnejší ku kompromisom. Bol členom štúrovskej skupiny, zúčastnil sa povstania na začiatku na strane Maďarov, potom v radoch slovenských dobrovoľníkov na cisárskej strane. Redigoval Černokňažníka, Sokola, zastával funkciu podpredsedu

Maticce. Začas bol poslancom uhorského snemu a inšpektorom ev. cirkvi. Na sneme vystupoval iniciatívne, polemizoval a podával návrhy. Významný je jeho návrh na vybudovanie železničnej dopravy v Uhorsku a návrh na riešenie národnostnej otázky. Je to čiastočný kompromis memorandového stanoviska a Bobuľovej strany. Navrhoval, aby obyvateľstvo Uhorska tvorilo jeden politický národ uhorský, skladajúci sa z genetických národov maďarského, rumunského, slovenského a srbského. Ako úradná reč by sa používala maďarčina, ale len vo veciach celoštátnych. V iných záležitostiach mala sa používať i národná reč, t. j. reč absolútnej väčšiny obyvateľstva. Na školách mala by sa zaviesť národná reč, na univerzite maďarská. Bol to značný ústupok od Memoranda, ale i tak sa neujal.

Stanovisko národniarov k občanom židovského náboženstva bolo celkove nepriateľské, pretože židia nepodporovali slovenské snahy, ale naopak, dištancovali sa rečové i kultúrne. Živelný odpor slovenskej buržoázie i ľudu k nim bol určený faktom, že boli vlastníkami veľkých kapitálov, tovární a veľkostatkov a boli tak viditeľnými vykorisťovateľmi. Od Paulínyho vyšli výzvy, aby sa židia priklonili k tomu národu, v ktorom žijú. Zdôrazňuje, že židia netvoría osobitný národ. Pozoruhodná je Paulínyho definícia národa, ktorú podáva pri tejto príležitosti: „... hlavne podmienky, ktoré nevyhnutne vyžadávajú sa k pochopu národa, a sice:

- a) veľkej väčšine členov národa spoločné obývanie väčšieho historického územia v jednej nepretrženej mase;
- b) jedna spoločná reč, kroj, obyčaje, piesne, povesti atď.
- c) jeden veľkej väčšine členov národa spoločný občiansky, súmerne s rozvojom štátu postupujúci rozvoj, a tak teda
- d) jedna podobne spoločná historická minulosť.

Toto sú dľa mojho domnenia nevyhnutné podmienky k dokonalému pochopu národa.”¹²

Široké styky, známosti na všetkých stranách, hmotná zabezpečenosť ovplyvňovali politický postoj V. P. Tótha. Bol politikom najväčšieho formátu, zastávajúcím i názor, že národnému hnutiu nepomôže ani Viedeň, ani Budapešť, ale výlučne vôľa a sila vlastného národa.

Nová škola. Rozdielnosť názorov na územné vymedzenie Slovenska ukázala sa už na národnom zhromaždení v Martine. Proti samostatnému územiu hovoril hlavne J. Nemessányi, J. Justh, M. Sentiványi, J. Palárik a videli v ňom narušenie jednoty uhorskej vlasti. Orientácia na Uhorsko mala silné pozície hlavne u zemianstva, v ktorom uhorské vlastenectvo bolo spevnené stáročnou tradíciou.

Rozpory v názoroch zreteľne vyústili až v roztržku po vyrovaní rakúsko-uhorskom, ktorým sa Uhorsko politicky osamostatňuje a moc prechádza do rúk maďarskej buržoázie a veľkostatkárov. Roku 1868 vystupuje skupina slovenských politikov s novým národným programom, zameraným na spoluprácu s národmi v rámci Uhorska. Hlavným bodom, v ktorom sa líši od programu memorandistov je otázka Okolia a zaokrúhlenia slovenských stolíc. Požiadavka Okolia sa vynecháva s poukazom na to, že v záujme spolupráce je neúnosné vydeľovať sa zo spoločnej vlasti.

¹² *Listy k židom*, Národné noviny 1871, č. 128.

Prvé číslo Slovenských novín z roku 1868 prináša program tejto skupiny. Hneď na začiatku si vytyčuje určitý demokratizmus. Prihovárať sa vraj bude miesto honosných titulov len jednoduchým „pane”. Konštatuje sa, že v národnej otázke panuje roztrieštenosť a chaos, pretože existuje až 6 politických orientácií, na Viedeň, Budapešť, Petrohrad, kombinované vo forme federalizmu, ako aj centralizmu. Líniou Slovenských novín je: idea národného federalizmu uhorského, rovnoprávnosť všetkých uhorských národností *bez porušenia integrity*, pri zachovaní politickej jednoty, jeden spoločný parlament, jedno ministerstvo. V programe sa ďalej sľubuje uskutočnenie samostatnej národnej politiky, zameranej proti absolutizmu a servilnej poddanosti. Podľa pisateľových predstáv štátny útvár by vraj nebol ani uhorským, ani slovenským kráľovstvom, ale spoločným.

Skupinu okolo Slovenských novín tvorili príslušníci typickej buržoázie, zemianstva a časť katolíckeho kléru. Ich spoločné záujmy zliali sa v politiku a líniu Novej školy, vybavenej Slovenskými novinami a tlačiarňou Minervou. Takto sa utvorilo v Pešti nové politické a kultúrne centrum Slovákov. Spory medzi memorandumistami a Novou školou na stranách tlače nadobudli podobu rozzúrených polemík a vzájomného osočovania. Hurban zastával pritom úlohu zmierovateľa.

Slovenské noviny a Novú školu charakterizuje buržoáznodemokratický program, veľkoryejší a pestrejší v sociálnej oblasti než program národniarov. Bobuľa vo svojom *Jánošíkovi* prejavuje záujem o získanie slovenského roľníctva proti maďarskej šľachte. Tón politiky udával J. Bobuľa, príslušník typickej buržoázie, ktorej ekonomické záujmy sú viazané na čo najširšie územie a úzky separatizmus jej nevyhovuje. (Bobuľa je majiteľom staviteľskej kancelárie, spríbuznený s Pozdechom, vlastníkom veľkej dielne na kovárske mechy a inštalovanie zvonov, Zarzecky je majiteľom fabriky na zápalky.)

V postoji k línii Novej školy sa národnári stavajú na pozície staršieho skúseného súrodca, ak nie otca a často nekriticky odmietali pružnejšie buržoáznodemokratické požiadavky a napádali heslá a úvahy, publikované v Slovenských novinách. Nová škola dôslednejšie a realistejšie progaguje kapitalistické akciové spoločnosti, nechýba ani určitý záujem o robotníkov, baníkov. Bobuľa sa horlivo stavia za ženskú emancipáciu. Na stranách Slovenských novín našiel miesto aj Kevelov, podrobujúci kritickému rozboru panslavizmus a panslavistickú orientáciu národniarov (Dobrianskeho) v článkoch *Hlas k Slovákom*. Správne poukazuje, že existujú vlastne dve Ruská, Rusko cárske („oficiálne”) a Rusko revolučných demokratov Černyševského, Gercena a iných. Vytýka, že niektorí národnári sa viažu práve na Rusko, prehnuté, reakčné, cárske, ktoré nemôže znamenať žiadne východisko a pomoc. Pisatelia článkov Slovenských novín vyčítajú ďalej memorandumistom, že čakajú pomoc zhora od vlády, miesto aby sa chopili drobnej priekopníckej práce medzi ľudom (Mallý—Slanický).

Nedá sa povedať, že by politika Novej školy bola bývala protinárodná. Vyvinula čulú aktivitu a podala mnohé návrhy, týkajúce sa i kultúrneho života na Slovensku, často širšie a dôkladnejšie než národnárske. Je však skutočnosťou, že jej príslušníci opúšťali viac a viac národnú platformu, až Nová škola zanikla v maďarizačnom prúde.

Pozície Novej školy posilnila dohoda so slovenským zemianstvom (Lúčky 1868),

takže mohla vystupovať vo voľbách ako samostatná politická strana. Konečne po vzájomnom uznaní, že rozpory v národnom hnutí môžu iba škodiť, došlo k dohode národnej strany a Novej školy roku 1871 v programových otázkach, kde sa vypúšťa požiadavka Okolia. Dohoda bola iba formálna, lebo Bobuľa hneď po voľbách roku 1872 pustil sa vlastnými cestami spolupráce s vládnu uhorskou politikou.

Nová škola a Slovenské noviny boli organizačným rámcom združujúcim viacerých významných kultúrnych pracovníkov a žurnalistov. Vedúcu úlohu hral Ján Nepomuk Bobuľa (1844—1903), muž veľkých politických ambícií. Ako kamenár, murársky majster, zložil súkromne maturitnú skúšku a zapísal sa na techniku. Cesty po Európe posilnili v ňom politickú citlivosť. Otvoril si staviteľskú kanceláriu v Budapešti a stal sa vedúcim činiteľom nového slovenského politického centra, Novej školy, premenovanej neskôr na stranu vyrovnania. Hlavným úsilím Bobuľu bolo politické vyrovnania s Maďarmi v rámci samostatného Uhorska v smere buržoázneho liberalizmu. Svoje názory široko rozvinul v početných článkoch v Slovenských novinách (1868—1875), ktorých bol redaktorom a vydavateľom. Okrem toho vydával mládežnícky časopis Junoš a národný zábavník Minerva. Prispel aj k propagácii svojpomocných bánk brožúrou *Pomocné pokladnice* (Pešť 1871). Jeho literárna tvorba sa nachádza i v Sokole, náboženského charakteru vo Vojtechu. Technické úvahy, praktické návrhy, zprávy z hospodárskych výstav uverejňoval v *Obzore*.

Bobuľa je zaujímavým zjavom politika, taktizujúceho od spojenectva so slovenským zemianstvom, šľachtou, až po spoluprácu s maďarskou vládnu politikou. Po strokotaní politiky Novej školy sa utiahol do ústrania. Jeho buržoázno-liberalistické myslenie je svojráznym úkazom v tomto období a často bolo neodôvodnene podeceňované. Prinieslo nové, živšie námety v politickom, ako aj hospodárskom a sociálnom ohľade.

Dr. Ján Malý (Dusarov, Slančfcky; 1829—1902), katolícky kňaz a profesor v Tezeziáne a Pázmaneu vo Viedni, kanonik v Bratislave a Ostrihome uplatnil sa ako žurnalista Pešťbudínskych vedomostí, ale hlavne Slovenských novín. Neobyčajne novinárske nadanie svojším štýlom, snáď niekde zbytočne rozvláčnym, prejavil v komentovaní svetových i domácich politických udalostí. Je horlivým propagátorom slovenského časopisectva, v ktorom vidí najdôležitejší, ba podstatný prostriedok národného uvedomovania ľudu a rozvoja kultúry. Publikoval, resp. redigoval niekoľko prác beletristických s mravnopoučnou tendenciou (Mravnazábavná knihovňa, Šmidove spisy pre milú mládež a pospolitý ľud), vydal tri zväzky prekladov populárnych diel o poľnohospodárstve (*Hlavnie pravidlá o poľnom hospodárstve*). Malý bol neobyčajne plodným publicistom a patrí mu bezpochyby čestné miesto v dejinách slovenského novinárstva.

V línii novej školy, novej koncepcie slovanstva, uhorského federalizmu pracoval významný literát, dramatik, redaktor cirkevných novín, katolícky kňaz Ján Palárik (1822—1870), ktorý sám prehlasuje, že je „najvrúcejším priaznivcom“ Novej školy. Palárik je zaujímavý typ pokrokového kňaza, raziaceho demokratické a národné myšlienky v katolíckej cirkvi. Za svoje smelé názory a programy v časopise Cyril a Metod, za obranu nižšieho kléru, za uplatnenie slovenského národného zreteľa v cirkevnej politike bol odsúdený cirkevnou vrchnosťou do kláštorného väzenia.

Účastnil sa bojov o slovenčinu, snažil sa o úpravu národnostnej otázky v rámci Uhorska a úprimne privítal Eötvösovú koncepciu demokratického riešenia pomerov (*Otázka národnosti a nasledovne i literatúry pri novom politickom preporodení Uhorska*, Priateľ školy a literatúry 1860, č. 48).

S priateľom J. Viktorínom vydal almanach Concordiu, kde sa snaží zmierniť bojujúce stránky v otázkach spisovného jazyka. V Concordii nájdeme aj aforizmy, výroky viacerých svetových filozofov, majúce zrejme za úlohu priblížiť slovenskému čitateľovi hĺbku filozofického myslenia.

Pre nás najvýznamnejšia je Palárikova koncepcia slovanskej vzájomnosti, zamestnávajúca myseľ slovanskej inteligencie už od desaťročí. Svoju politicko-literárnu úvahu *O vzájomnosti slovanskej* publikoval najprv v Sokole roku 1862, ale pre sympatie s Poliakmi prepustil Paulíny úvahu len neúplnú. V plnom rozsahu vyšla vo Viktorínovej Lipe roku 1864. Tu podrobuje kritike predovšetkým Kollárovo ponímanie Slovanstva, ktoré malo byť len kultúrnou jednotou bez politického obsahu a nezávislé na forme štátu a vlády. Palárik sa pozerá na vec realisticky a tvrdí, že Kollárova koncepcia je mystifikáciou a zastieraním skutočností, pretože vraj celý svet vie, že ide aj o politiku (Slovanské zjazdy). Chybné chápanie slovanstva nám vraj spôsobilo tri vážne nepríjemnosti: 1. že sa u Poliakov diskreditovala idea Slovanstva, 2. že si Rusi namýšľali, že sú v Slovanstve vyvoleným národom a 3. že vzbúrilo proti nám mienku, že chceme podporovať ruský cárizmus. Palárik, sympatizujúc s poľským revolučným hnutím rozhodne sa stavia proti Slovanstvu osnovanému na cárskom centralizme a panrusizme. Slovanská vzájomnosť v jeho definícii je „podielubranie všetkých členov slovanských v jejich opravdivých záujmoch a snahách, záleží ona vo vzájomnom podporovaní všeho toho, čo k národnému vývinu a vôbec k hmotnému i duchovnému blahu každého jednotlivého kmeňa dopomáha“.

Palárik nevyklučuje i politickú pomoc, nielen knihy a literatúru, ale v medziach mravnosti a práva. Vývoj vzájomnosti slovanskej nemá ísť smerom centralizácie pod jednu vládu, ale smerom federalizácie zabezpečovaním národnej slobody a kultúrneho rozvoja. *Vytvárať treba toľko štátov, koľko je rozvinutých kmeňov* (národov). Takéhoto panslavizmu sa vraj netreba báť, pretože nie je odporcom slobody, ale jej ochrancom.

Palárikova demokratická koncepcia slovanstva mala za úlohu poopraviť názory na panslavizmus, ktorý bol politickým strašiakom a slúžil za zámienku pre prenasledovanie a likvidovanie nemadžarských národovcov. Je to však len subjektívny názor a želanie Palárika, pretože pojem slovanstva ozaj nemal nijaký štabilizovaný obsah. Jeho výklad mohol však pohnúť k rozmyšľaniu viacerých národniarov, upierajúcich oči na cárske Rusko.

Ako prispievateľ do Slovenských novín zdôvodňuje existenciu samostatného Uhorsku oproti Starej škole, trvajúcej na jednote Rakúska. Úprimne horí za demokratické spolužitie národov Uhorska, za hmotný a kultúrny pokrok slovenského ľudu. Vo svojej novinárskej i literárnej činnosti (divadlo) jednoznačne vystupuje ako veľký demokrat a národovec.

V Slovenských novinách vynikol i *Koloman Banšel* (1850—1887), propagujúci ľudovú sporivosť a kapitalistické podnikanie.

Venovať Záborskému osobitné pojednanie je odôvodnené tým, že zaujíma skutočne zvláštne miesto v slovenskom myslení XIX. storočia. Životné osudy, spôsob myslenia, charakter literárnej tvorby vytvorili z neho postavu, ktorú oceňujeme až v dnešných časoch. Neobyčajne kritický pohľad na celú svoju súčasnosť a realistické, až naturalistické jej zobrazenie nenašlo žiadnu ozvenu v maloburžoáznej kultúre, pretože sa povzniesol vysoko nad malicherné politikárčenie a podrobil ho drvivkej kritike. Je pochopiteľné, že týmto sa dištancoval od národnej politiky a vtedajšej literárnej kultúry. Záborského sme boli zvyknutí poznať ako autora neúspešných historických drám a bájok. To najcenejšie z neho, je realizmus a satiru hodnotíme až dnes, keď slovenské pomery v XIX. storočí vidíme v určitom odstupe a bez maloburžoáznych predsudkov.

Záborský patrí do staršej štúrovskej generácie. Pustil sa na knážskú životnú dráhu, ale možno povedať, že toto povolanie bolo viac záležitosťou existencie ako svetonázorového presvedčenia. Medzi národne zapálenou mládežou úspešne debutoval ódou *Na Slovákov*, o ktorej sa pochvalne vyjadril aj Kollár. Po skončení škôl na Slovensku študoval v Halle, odkiaľ si priniesol neskrývaný odpor k pietizmu, hegelianizmu a nemeckému vedeckému slovíčkárstvu. Tu sa stretol aj so Štúrom a došlo medzi nimi i k nezhode názorov na zameranie kultúrnej práce a politiky. Štúr sa jednoznačne staval na pozície ľudu proti zemianstvu a Záborský zastával názor, že sa treba orientovať najprv na inteligenciu, zemianstvo, duchovenstvo a tak pôsobiť na ľud. Isté je, že štúrovská orientácia bola správna, ale romantický, idealistický prístup k ľudu a reálna národná politika sú celkom rozdielne záležitosti. Už tu sa ukázal rys Záborského presvedčenia: realistické posudzovanie národnobuditeľskej práce, trízve hodnotenie vyzretosti ľudu a jeho účasti v národnej politike. Kým štúrovci si všímali ľud väčšinou z pekných stránok, obdivujú jeho kultúru, kroje, piesne, porekadlá, povesti, idealizujú ho, pripisujú mu všetky dobré vlastnosti na úkor realistického pohľadu, Záborský, o ktorom nikdy nemôžeme povedať, že by bol stále na protiludových pozíciách, ale naopak, mal vždy veľmi blízko k ľudu, vidí veľmi trízvo postavenie dedinského ľudu a realisticky sa zmieňuje o jeho vlastnostiach vo svojich dielach.

K roztržke s maloburžoáznym táborom prispelo aj to, že Záborský ako ev. kaplán pri Hodžovi prestupuje na katolícku vieru v nádeji po lepších životných možnostiach. Toto ho iste postavilo do zlého svetla, lebo určitá náboženská ľahostajnosť, ktorej tento čin nemohol byť výrazom, priečila sa malomeštianskej ortodoxii a buržoázne dejiny literatúry nezabudli toto pripomínať ako tienistú stránku Záborského charakteru. Po náboženskom preškolení, o ktorom sa vyjadruje ironicky, bol vysvätený a stal sa kaplánom v Košiciach. Za protimaďarónske presvedčenie bol v búrlivých revolučných udalostiach väznený. S cisárskym vojskom dostal sa do Košíc i Štúr a Hurban. Záborského stretnutie so Štúrom bolo veľmi chladné. Po revolúcii prijal miesto v redakcii Slovenských novín vo Viedni a tu v rade článkov, písaných evanjelickou češtinou, rozviedol svoje názory na slovenský hospodársky a kultúrny život. Roku 1853 odišiel z Viedne a nastúpil miesto farára v zapadlej dedine, kde tvoril literárne. Zo všetkých strán hrnula sa však nepriaznivá kritika

prác, čo zanechalo v ňom roztrpčenie a znechutenie. Záborského smrť obišla sa bez zvláštnej ozveny v slovenskej tlači.

Záborského tvorba je zreteľne sociálne a národne funkčná, vzdialená od bezduchého esteticizovania. Dialekticky spája formu vyjadrovania s obsahom. Všetkými prácami ako hlavná niť sa vinie kritika súčasnej uhorskej, rakúskej i svetovej politiky, kritika maloburžoázneho národovectva a jeho obmedzenosti. Možno povedať, že Záborský má zo svojej generácie najužší vzťah k sociálnej problematike, pred ktorou ustupuje národná konfesiónálna rozdielnosť.

Životné osudy, vysadiť Záborského do izolácie, zapríčinili, že u neho dominuje kritický charakter myslenia pred konštruktívnym. Ale inak to ani nemôže byť u človeka postrádajúceho oporu kolektívu a tak jedinou zbraňou, naostrenou životným bojom a neúspechmi mu je rezavá satira. Snáď iba viedenské redaktovanie bolo obdobím rozvinutia pozitívnej programovosti.

Záborského humoresky a poviedky môžu sa čítať aj ako situačný zápletkový a výrazový humor. Pri pozornom čítaní možno však tu nájsť hlbokú kritiku spoločenských a národných pomerov na Slovensku, prenikavú dobovú charakteristiku. V nich sa ukazuje Záborského sčítanosť, znalosť politiky, triesvy a správny postoj ku každodennému životu. Názory o ideologických a národných záležitostiach nevyložil systematicky v tematických pojednaniach, takže ich treba rekonštruovať do tejto formy.

Slovenské noviny zásoboval pozoruhodnými článkami, kde prejavil hlboký zmysel pre potreby národa a ľudu. Je zaniatený pre technický pokrok, napríklad železnice, ale hneď vidí a kritizuje slovenskú nemohúcnosť. Maďari si zakladajú veľké priemyslové spoločnosti (peštiansky Llyod) a „my na chimérach jездíme a pro litery sobě prelamujeme hlavu“. Propaguje zakladanie detských opatrovní, kde by deti pracujúcich mohli byť pod dozorom chránené od možnosti nadobudnutia zlých zvykov a súčasne by sa mohli pripravovať pre vstup do školy. Pojednáva o odkupovaní sa sedliakov a navrhuje vláde veľmi mierne taxy, vzhľadom na úbohý stav slovenského ľudu. V článku vyzývajúcom zemanstvo k národnej spolupráci robí zreteľný rozdiel medzi národom a ľuďom. Národ predpokladá kultúrnu a politickú jednotu, kým ľud je nevzdelanou, neorganizovanou masou, ktorej treba k národnej jednote a kultúre pomáhať, a zemianska inteligencia by v tomto smere mohla výdatne splniť svoju národnú povinnosť. Apeluje na slovenský pôvod zemanstva a vyzýva ho k spolupráci.

Je rozvážnym i v posudzovaní antisemitizmu, zaujímajúceho významné miesto v maloburžoáznej ideológii. Židia podľa neho nie sú nebezpeční preto, že číhajú na kresťanskú krv, ale preto, že využívajú bezpríkladnú ľahkomyselnosť a záhubnú nemiernosť nášho ľudu a materiálne z nej ťažia. Tu zrejme prevláda triedny sociálny pohľad pred rasizmom. Odporúča založiť poisťenie proti ohňu a tzv. letné sporiteľne, ktoré by nakupovali tovar v čase najnižších cien a predávali ho v zlých časoch za nezvýšené ceny. Sociálny záujem zreteľne vyniká i v jeho zbierke kázni *Múdrosť života*, kde mu ide predovšetkým o praktické a konkrétne poučenie ľudu.

Vzťah a názor na náboženstvo sa nám objasní jednak z jeho prestupu na inú vieru, jednak z viacerých nenápadných výrokov z úst niektorej svojej postavy i zo spôsobu, ako zaobchádza s nebesami i dvojakou morálkou kňazstva.

„Áno, áno, — riekol s trpkým úsmevom Prosper. — My popí sme všetci rovnakí. Pravda je dobrá len pre nás samých, pre každého iného lož a mámenie. Učíme, čomu sami neveríme, przníme rozum ľudský, udržujeme za dobrú plácu blud a poveru.“¹³

„Myšlienky sa vyvinujú, zrejú. To nezastaví nikto. Pred vývinom myšlienok ani cirkev zatvoril sa nemôže s vekom chceť, nechceť, postupovať i ona musí.“¹⁴

Nemožno pochybovať, že Záborský tu, ako aj inde, hovorí sám. Výsmech, s akým kreslí vo *Faustiáde* naivnú predstavu nebies a ich personálu, spoločné služby božie v Kocúrkove, sú dostatočným dôkazom jeho liberálneho chápania náboženstva. Nemilosrdne bičuje náboženskú zadubenosť ľudu. Odkrýva i pozadie cirkevnej politiky a odhaľuje i tie stránky kňazského života, o ktorých veriaci nevedia, intrigánstvo, pretváрку a lakomstvo.

Drviacej kritike podrobil i slovenské malomeštianske národovectvo a taktiku národnej práce (*Šofránkovci*, *Faustiáda*). Duchaplné charakteristicky doprevádza štipľavý výsmech. Záborský správne postihol, že od národných buditeľov ľud očakáva predovšetkým sociálny a hospodársky program.

„... Keď maďarské noviny prinášajú dobré veci pánom, slovenské by mali dačo priniesť nám prostákom.“

„Tak veru,“ skríkli všetci.

„A čo by vám teda mali priniesť slovenské?“ nástojil Chvaliboh.

„Dačo o lesoch,“ riekol Galuška.

„Že chotár bude sa znovu merať,“ hodil sa surove Kijovský.

„Že akcíz prestane,“ trepol o stôl Baláz.

„Že dohánové fabriky budú zrušené,“ ukazoval svoju dýmku mládenec. A tak prišlo zaradom na všetko, na štemple, na veľiké dane, na prirážky, na drahotu soli.“¹⁵

Neušetril ani heglovskú filozofiu evanjelických kňazov, ktorá sice zvučne zneje, ale nik jej nerozumie. Na typických postavách bratov Šofránkovcov zosmiešnil nemohúcne pechorenie v národne buditeľskej práci a cervantesovským humorom vykreslil živý typ odrodilého Slováka.

Záborský sa povznáša nad úskoprsé národovectvo a siaha ku kritike spoločnosti, hlavne maloburžoázie. Toto ho stavia vysoko v slovenskom myslení v minulom storočí. Je pochopiteľné, že maloburžoázia nemohla zniesť jeho kritiku. Preto ostal nepochopený, neoblúbený, zabudnutý.

„Ja nie nadarmo mám dve líca. Jedno mi na to dal Boh, aby ma po ňom bili maďaróni ako panslava; druhé na to, by ma po ňom oflinkovali národovci ako „národného hriešnika“. Pane Bože! Živôt-li môj skorej sa pomínie, či bláznovstvo?“¹⁶

¹³ *Filozofický rozhovor o svete. Výber z diela II*, SVKL 1953, 179.

¹⁴ Tamže, 181.

¹⁵ *Faustiáda. Výber z diela II*, SVKL 1953, 77.

¹⁶ *Kniha Džefr*, rukopis z r. 1858. Výber z diela I, 11.

Záborský bol ozažstnou škukou vo vodách slovenskej malomeštiackej kultúry. Jeho myslenie a tvorba je cenným dobovým dokumentom, hodným pera klasického kritického realistu.

VI. FILOZOFIA A VEDA

Odborné filozofické myslenie v tomto období, odhliadnuc od toho, že je idealistické a uvedomele zamerané proti materializmu a pokrokovej vede, je zriedkavé. Zasiúpené je hlavne článkami a úvahami Hečku a Ormisa. Ale ani ich koncepcie a pojmy nie sú originálne. Ostávajú v rámci štúrovskej ideológie, pokresťanšteného hegelianizmu, herderovského ponímania svetových dejín a panslavizmu. Hečkov panslavizmus je prebraný z poľského mesianizmu, podľa ktorého v kresťanskom slovanstve Poliaci majú hrať úlohu vodcu a vykupiteľa. Poľským mesianistom ide zrejme o katolícku náplň slovanstva, Hečko hovorí o kresťanstve všeobecne. Uvádzané ukážky môžu mať pre nás hodnotu iba ilustratívneho materiálu.

Pavol Hečko (1825—1895), evanjelický farár v Hodruši, bol najplodnejším autorom tohto obdobia v oblasti filozofie a pedagogiky. Viac jeho spisov ostalo v rukopise (*Povaha ľudského ducha, Slované a náboženstvi kresťanské, Život a účinkovanie Ľudovíta Štúra, Memorandum národa slovenského*). V časopisoch publikoval rad článkov, dávajúcich jasný obraz o jeho filozofickom zameraní. Jeho ideálom je kresťanské slovanstvo, veľká rodina národov, kde nájde šťastnú budúcnosť i slovenský národ. Hečko je významný ideológ a propagátor panslavizmu. Slovanov považuje za vrchol ľudského vývoja, pretože sa vyznačujú najlepšimi vlastnosťami, ale najmä hlbokým a vrúcim kresťanstvom.

V úvahe *Slovenský vedomec a slovenská veda*¹ rozvíja plán vybudovania a povznesenia slovenskej vedy a kladie na slovenského vzdelanca ozaj nie malé požiadavky. Slovenská kultúra má byť všeľudská, Slováci nesmú nasledovať Nemcov ani Angličanov, ale majú vytvoriť vlastnú vedu. Slovenský inteligent má poznať nielen svoj odbor, ale ovládať celý okruh poznatkov, najmä „filozofiu, ktorú jako svrchovanú vedu vo všetkých jej odvetviach prechádza, menovite psychológiu, logiku, antropológiu, metafysiku, estetiku, paedagogiku, prirodzené a medzinárodné právo, administráciu, politiku a diplomaciu a taktó obohatený zaoberá sa k vedám prírodným a mathematickým ku klasickej a modernej filológii, k jazykozpytu v širšom smysle, k národopisu, štatistike a historii, ba aj k národnému hospodárstvu, aby duch jeho jak sebe tak aj iným všade riadiť znal, zo jména mladé pokolenie dobre vychovávať pomáhal”.

Okrem klasických jazykov musí Slovák poznať nemčinu, angličtinu, francúzštinu, taliančinu, aby mohol pootvárať závery filozofie a vedy. Nemecká veda nezodpovedá slovenskej povahe, lebo je v nej svet jednostranne idealisticky podaný. Slováci musia zostupovať do hlbín slovanského ducha. Treba pestovať filozofiu, ktorá, hoci vraj učila hodne bludov, je matkou vedy, učí myslieť a dáva pravidlá všetkým vedám. Príčina toho, že upadala často do bludov je podľa Hečku v tom, že sa

¹ *Letopis* MS 1868, 63.

neriadila dostatočnou logikou a metafyzikou a spoľahlivým vypátraním zákonov myslenia a prírody. Filozofi často reálne (materialisticky) alebo ideálne pozerali na svet a zabúdali na úlohu zmyslov a citu. Za vrchol filozofie Hečko považuje Trentowského a Czieskowského, ktorých Slováci majú usilovne študovať. Iba ten, kto preštudoval vedu všetkých časov a pokrstil ju vierou a pravdou kresťansko-slovanskou, stane sa opravdovým vedomcom slovenským. Slovanstvo čaká veľká úloha obrodzenia svetovej kultúry, zaujme prvé miesto a uskutoční slobodu a rovné právo pre všetkých.

Podobného charakteru sú i ostatné jeho úvahy. V rozprave *Reálne, ideálne a pravé chápanie pravdy*¹⁷ hľadá spoľahlivé kritérium pravdy a nachádza ho v kompromise medzi idealizmom a realizmom. Podáva niekoľko charakteristických definícií. Skutočné je podľa neho to, čo má neodškriepiteľný byt (existenciu) a život, čo zmyslami i duchom sa poznáva. Zdanlivé je to, čo zmysly neosvietené duchom uznávajú za pravdivé, napríklad beh slnka okolo zeme. Podstatné je to, čo jadro bytnosti a veci pôsobí. Podstatou prírody je sila, človeka duch. Realisti vraj učia, že boh je iba podstatou prírody a mimo nej ho niet. Takýto názor vedie do objatia materializmu. Idealizmus učí, že pravda všetkého leží v myšlienke, v pojme a ideí a tvorí podstatu vecí a bytností. Idealizmus je podľa Hečku „krásny a uchvacujúci“. Pravda je spojenie skutočností, reálna s ideou. Ak v románskom kmeni prevažoval realizmus, v germánskom idealizmus, tak slovanstvo vyznáva pravdu ideálno-reálnu, ktorá je pravým zachytením skutočnosti.

Článok *Filozofický pohľad na históriu sveta dľa Trentowského*¹⁸ je voľnou parafrázou z Trentowského dejín pedagogiky. Hečko v ňom rozvádza svoje idealistické názory na spoločenský vývoj. Ludstvo sa vraj rozvíja prostredníctvom veľkých mužov a géniov. Ďalšie jeho úvahy sa hodne dotýkajú oblasti pedagogiky (*Povolanie štátu ohľadom národnej výchovy, Stredovek a jeho výchova, Terajšia výchova národov kmeňa germánskeho, románskeho a slovanského.*) Ani tu nevybočuje z celkového rámca kresťanského svetonázoru a panslavizmu. Hečko predstavuje zaujímavú syntézu viacerých idealistických odvarov.

Samuel Ormis (1824—1875), vynikajúci národovec, významný činiteľ revúckeho gymnázia a pedagóg-teoretik, je tiež uvedomelým obhajcom idealizmu a náboženstva. Pre údajnú pomoc štrajkujúcim baníkom bol uväznený. Počas svojho pôsobenia na revúckom gymnáziu pracoval ako zakladateľ Vzájomnej pomocnice, Meštianskeho čítacieho spolku, Potravného spolku, Vzdelávacieho spolku. Spolu s dr. I. Zochom viedli kurzy z fyziky a techniky pre revúckych tovarišov. S Daxnerom vyvíjal márne úsilie o záchranu slovenských revúckych účastín v Rimavsko-muránskej železiarskej spoločnosti. Po strate miesta na revúckom gymnáziu sa uchádzal o profesúru klasických rečí v Rusku, no bez úspechu. Je autorom viacerých učebníc zemepisu a prírodopisu, poviedok i divadelných drám.

Filozofické názory vyložil vo *Filozofických úvahách*¹⁹, článku, ktorý má byť akýmsi sprievodcom po filozofii. Ormis tvrdí, že národný vývoj na Slovensku, jeho

¹⁷ Letopis MS IX, zv. 1, 59.

¹⁸ Orol VI, 1875.

¹⁹ Letopis MS 1869.

rozvoj a usmerňovanie má svoje korene v heglovskej filozofii. Spomína aj filozofické hádky P. K. Hostinského a Ct. Zocha v Orle Tatránskom. Z celej rozpravy o duchu, duši a tele jasne presvitá jeho odpor k materializmu, ktorý sa vraj hrozne zažral do nášho národa. Pohoršuje sa nad tým, že „vyslovil sa jeden hmotovínár, že on pod menom „Boha“ len takú bezosobnú moc rozumie, ktorá je po veškerej hmotne rozliata.“ Ostro napáda Darwina a Laplacea. Darwin chce božiu moc nahradit triviálnymi pojmi hmoty, náhoda, potreba. Laplace svojou teóriou nevysvetľuje vraj ako vznikla príťažlivá sila, a to je jeho slabinou. Neodôvodňuje ako „z toho pramieru, čili pokoja, skrze príťažlivú moc... srazil sa jedna gundža.“ Ani Darwinova ani Laplaceova teória teda neobstojí, lebo človek nikdy nebude môcť určiť pôvodcu, ducha. Chváli reidovský smer vo filozofii, ale ho neodporúča pre slovenských vzdelancov. Ďalej sa zaoberá problémom vzťahu tela a duše a priznáva, že si nevie s ním rady.

Takáto filozofia, svojim obsahom bezvýhradne idealistická, nielenže nemohla nič pozitívneho priniesť pre vedu a praktické konanie, ale čo je horšie, uvedomele zamotávala dôsledky výskumov pokrokovej vedy a odpúťovala pozornosť od podstaty spoločenského života a odzbrojovala od všetkej revolučnej aktivity.

Stav vedy na Slovensku v tomto období bol dôsledkom celkovej hospodárskej a kultúrnej zaostalosti a značne prispieval ku konzervatívne svetonázoru. Nebolo slovenských vysokých učilíš a výskumných ústavov, pestujúcich tvorivú živú vedu. Vedeckí pracovníci sa mohli odchovávať iba v zahraničí. Výchova u nás sa niesla v línii duchovných vied. Rodičia určovali svojich synov hlavne na teológiu a advokátstvo, pre ktoré existovalo vyššie cirkevné školstvo i na Slovensku. Technické, prírodovedecké vzdelanie sa i zaznávalo i nebolo preň u nás uplatnenia.

V matičných rokoch sa nápadne rozrastajú *vlastivedné disciplíny*, najmä jazykoveda a história. Popri zbieraní faktov a ich vysvetľovaní vykonávali tieto odbory závažnú ideologickú a politickú funkciu. Dejepis týchto čias je zjavne nacionálne tendenčný, často snáď i na úkor vedeckosti. Jeho úlohou bolo dokázať politickú a kultúrnu schopnosť slovenského národa, objasniť jeho historický podiel na utváraní Uhorska, vyložiť dejiny Slovákov ako osobitného národa, majúceho všetky práva na samostatnú existenciu. Historické články v Letopise i v Pohľadoch vykonali veľmi záslužnú prácu pre formovanie národného povedomia, presvedčili o slávnych stránkach našich dejín.

Histórii sa významnou mierou venoval J. Záborský, ktorý odial dejiny nielen do suchého vedeckého rúcha, ale dal im aj umeleckú dramatickú formu. Jeho dielo o dejinách Uhorska sa Matica neodvážila vydať pre jeho politický dosah.

Najväčšou autoritou v historiografii bol F. V. Sasínek (1830—1914), kapucin, profesor bohoslovía v B. Bystrici. Má veľké zásluhy o zverejnenie prameňov k našim dejinám. Je autorom väčších prác zo slovenských a uhorských dejín (*Dejiny drevných národov na území terajšieho Uhorska, Dejiny kráľovstva Uhorského, Dejepis Slovákov* a iné). Okrem toho uverejnil nespočetné množstvo menších štúdií a článkov. Zostavil *Archív starých československých listín, písemností a dejepisných pôvodín pre dejepis a literatúru Slovákov*, kde vo dvoch zväzkoch zosbieral listinný pramenný materiál. Od roku 1876 vydával odborný časopis Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu.

Štefan Hýroš (1813—1888) publikoval hlavne v Letopise MS i v Sasinkovom Letopise. Jeho väčšou samostatnou prácou je *Zámok Lykava a jeho páni*.

Dejepisectvo bolo dominujúcou vedeckou disciplínou a dosiahlo pozoruhodnú úroveň, ktorú však detailne môžu posúdiť len naši historici-odborníci.

Prírodovedecké poznatky sa rozširujú tak, aby nenarúšali idealistický svetonázor. Revolučné svetové objavy sa podceňujú, ba i vyvracajú. I z ideologických príčin musela mať veda primitívny, informatívny, diletantský charakter. Sama slovenská buržoázia navlastnila veľa vedeckého majetku, ktorý by mohla rozdávať. Slovenskí inžinieri, technici, lekári často vynikajú ako zberatelia ľudových rozprávok, aj ako úspešní i neúspešní literáti.

V matičných rokoch vykonalo sa však veľmi mnoho pre rozšírenie základných vedeckých poznatkov, najmä takých, ktoré mali úzky vzťah k domácejmu súkromnému hospodárstvu i drobnému remeslu. Popularizátori vedy mali často ďaleko od samého jej prameňa. Preberajú poznatky i nekriticky, z druhej i z desiatej ruky. Početné vedecké články majú príchuf senzačnosti a tajuplnosti, zemepisné pojednania vzbudzujú v čitateľovi úžas nad neobvyklosťami cudzích krajov.

Nástrojom osvety ľudu boli predovšetkým *kalendáre*, akési ľudové encyklopédie. Vydavateľom veľmi záležalo na ich úrovni. Boli to často jediné knihy po Biblii, po ktorých siahla upracovaná ruka.

Z obdivuhodných a neúnavných popularizátorov vedy a kriesiteľov slovenského hospodárskeho života treba na prvom mieste spomenúť Daniela G. Licharda (1812—1882). Je autorom obrovského množstva článkov s najrôznejšou tematikou. Ako profesor, venujúci sa vydavateľskej práci a žurnalistike, hladko zvládol každú problematiku. Jeho kalendáre *Domová pokladnica* boli ozajstnou pokladnicou ľudového vzdelania. Od roku 1848 vydával *Noviny* pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, od roku 1863 významný *Obzor*. *Obzor* bol venovaný špeciálne otázkam hospodárskym a vedeckým. Jeho úvody dávali sústavný prehľad hospodárskej situácie v celej krajine. Rubrika *Život a príroda* prinášala svetové vedecké novinky. Oddiel *Remeselnícko-technický* vestník uverejňoval i amatérske návrhy a nákresy domácich nástrojov, zvyšujúcich produktivitu práce. Rubrika pre obchod a železnice oboznamovala s pohybom cien, stavom na burzách a pod. *Obzor* je cenným prameňom poznania hospodárstva a techniky na Slovensku.

Poľnohospodárstvo bolo prevládajúcou výrobou, a preto nie náhodou je väčšina článkov a prác venovaná jemu. Tu autori prichádzajú už s vlastnými pozorovaniami a uzávermi. Ale možno ešte aj v tejto tematike nájsť hodne naivných povier. Ovocinárstvo, včelárstvo dosiahlo pozoruhodnú špecializáciu. Ako znalec ovocinárstva vynikol Anton Penzel (1810—1886). Je autorom peknej práce, *Ovocinár na Slovensku*.

Popri popularizátoroch, ktorí sú poväčšine vedeckými diletantmi, vyrástli niekoľkí vedci-odborníci. Ich práce dosahujú úroveň v skutočnom vedeckom zmysle a nestrácajú svoje hodnoty ani dnes.

Dr. Ivan Branislav Zoch (1834—1921) je náš vynikajúci vedec, ktorý dosiahol pekné výsledky v zahraničí, ale zapadol v prozaických slovenských pomeroch ako praktický učebár na gymnáziu v Revúcej. Študoval vo Viedni matematiku, fyziku a prírodné vedy. Počúval prednášky Liebiga, Bunsena. Je autorom prác: *Neues Ver-*

fahren zur Messung der Schallgeschwindigkeiten in Gasen, Berlin 1866, *Beobachtungen über den Einfluss der künstlichen Beleuchtung auf die Luftqualität in Wohnungsräumen, Zur Kenntniss der chemischen Harmonica*. Na Slovensko došiel ako doktor filozofie a stal sa profesorom v Revúcej. Tu sa účastnil aktívne národného života, žiaľ, na úkor teórie. Nacvičoval divadelné hry, konal fyzikálne pokusy pre obecenstvo, aby získal pre gymnázium peniaze. Založil litografickú tlačiareň a umožnil vyhotovenie niekoľkých cenných prác, napr. Zechenterovu *Geologickú mapu železničnej trati kremnickej*. Konal aj antropologicko-etnografický výskum na Dolnej zemi. Za čas viedol krupinskú továreň na sudy a pričínal sa o modernizáciu jej zariadenia. Po neúspechoch otvoril si znovu litografickú dielňu, živil sa maľovaním svätých a opravoval kostolné oltáre. Roku 1879 sa stal riaditeľom gymnázia v Sarajeve, ale mal aj tam neprijemnosti. Napísal viac učebníc hlavne z fyziky, rozprava *Neue elektrische Staubfiguren, Über das pythagoreische Comma*. Ako jeden z prvých konsolidoval slovenskú vedeckú terminológiu v Letopise MS, a to na základe češtiny.

Zoch je typickým príkladom vedca so sľubným teoretickým rozbehom, ustrnútším však v úzkom prakticisme pre nedostatok možností experimentovania, pre domácu zaostalosť.

Dionýz Štúr (1827—1893), beckovský rodák, bol geológ európskeho mena, pritom skromný a obetavý národovec. Plné uplatnenie našiel na c. k. geologickom ústave vo Viedni ako jeho riaditeľ. Veľký počet jeho prác je písaný prevažne inojazyčne, hlavne nemecky. Štúrove výskumy týkajú sa aj Slovenska. Ako člen výboru Matice bol poverený vypracovať „zemevid (mapu) Horného Uhorska a vytvoriť geologicko-mineralogickú zbierku“. V Letopise MS uverejnil slovenskú rozpravu o Zlratenej, v Sokole článok *Geologicko-geografická osnova polohopisu Slovenska*.

Ako botanik a odborník v národopise ukázal sa Jozef L. Holuby (1836—1923). Uverejnil množstvo odborných článkov i v zahraničných časopisoch. V tých istých odboroch vynikol aj mladší Andrej Kmeť (1841—1908), venujúci sa aj archeológii.

Populárne články z rôznych odborov, medicíny, geológie uverejňoval známy humorista, lekár dr. K. G. Zechenter (1824—1908). Inž. Michal Algöver (Luborečský; 1826—1908) sa zaslúžil o popularizáciu techniky, matematiky a o ustálenie hospodársko-technického názvoslovia.

Všetci títo vedci vedeli spojiť svoju veľkú i drobnú prácu so slovenským národovectvom a videli v nej prínos k rodiacej sa kultúre. Matica vykonala veľmi veľa i v tejto oblasti, keď poskytla organizačné i hmotné podpory vedeckému výskumu.

ZÁVER

Pri koncipovaní práce autor si bol vedomý, že zachytíť myslenie matičných rokov v celej jeho dynamickej konkrétosti, šírke a rozmanitosti, organické zaradenie matičných rokov medzi obdobia predošlé a nasledujúce, môže byť výsledkom iba dlhšieho skúmania alebo intenzívnej kolektívnej práce. Splniť tieto vysoké požiadavky si prítomná práca ani nakláďa za úlohu; šlo o zozbieranie základného faktového materiálu a o jeho zladenie v relatívne jednoliaty celok. Ďalšie mysliteľ-

ské a literárne zjavy spracúvajú iní pracovníci. V tomto podaní môže sa zdať kultúrne a politické prúdeňie matičných rokov ako statický prierez. Skutočnosť je však dynamická a zložitejšia. Samo obdobie organicky vyrastá z predchádzajúceho, poznačeného aktivitou štúrovskej generácie, zdeformovanej bachovským absolutizmom, a pripája sa na novú situáciu, navodenú otvoreným nástupom národného útlaku, vystúpením mladšej generácie (Hviezdoslav, Vajanský) i počiatočným utváraním sa robotníckeho hnutia hlavne v Budapešti, na ktorom bralo účasť i slovenské robotníctvo.

Hlavnou myšlienkou, ktorú chceta láto štúdia rozvinúť, je, že nacionalizmus matičných rokov je triedny, nesie pečaf triedy, ktorá ho produkovala a propagovala — buržoázie. Buržoázna kultúrna historiografia narobila veľa škôd, keď dejateľov tohto obdobia jednostranne precenila a ovenčila ich gloriolou neomylnosti. Boj proti buržoáznacionalistickým nánosom môže byť len tak účinný, keď sa zameria na konkrétne dejinné skúmanie. Marxistické osvetlenie našej ideologickej, kultúrnej a politickej minulosti pomôže nielen porážať ideológiu buržoázneho nacionalizmu, ale umožní i správne pochopenie prítomnosti, potrieb a smeru nášho socialistického národného života.

Ján Kocka